

ELAV TEADUS № 52
EESTI KIRJANDUSE SELTSI
POPULAARTEADUSLIK SEERIA
ILMUB 12 NUMBRIT AASTAS
TARTUS 15. APRILLIL 1936. № 4

H. Lassit

INGLASED, NENDE
ISELOOM JA INGLISMAA

MAADETEADUSE

kohta on „Elavas Teaduses“ ilmunud:

Nr. 40. PRANTSUSMAA JA EUROOPA.
Põhijooni prantsuse kultuuri arengust ja selle mõjust Euroopas. P. Cohen - Portheimi, D. Mornet, Ch. Seignobosi järgi Aleksander Aspel. 17 pildiga. 144 lk.

Nr. 38. NÕUKOGUDE VENE JA KOMMUNISMI TEOSTUSKATSEID A. 1917—1934. Kirj. Eduard Laaman. 12 pildi ja 3 kaardiga, 112 lk.

Iga üksiknumbri hind 1 kroon, köites 1 kr. 50 s.

ANDRÉ MAUROIS

INGLASED

NENDIE ISELOOM JAst INGLISMAA

TÖLKINUD JA JÄRELSÕNA, KIRJUTANUD
A. ASPEL

EESTI KIRJANDUSE SELTS
TARTU, 1936

TOIMETUS: A. ANNIST — TEGEV TOIMETAJA,
D. PALGI — VASTUTAV TOIMETAJA, K. KONIK, J. KÖPP,
J. LANG, J. ROOS, P. TARVEL, F. TUGLAS, J. ULUOTS.

TOIMETUSE AADRESS: EESTI KIRJANDUSE SELTS, TARTU

2

Kinnisvormid.

Esimese pildina peaks Inglismaa äratama kujutluse väga vanast maast, kus aeg on austanud mineviku dekoratsiooni. Läbides Lõuna-Inglismaa krahvkondi, nähes neid vanu maju, neid väikeste tinaliistudesse raamitud ruutudega aknaid, neid kullatud päikese-kellasid, neid võõrastemaju, mis kannavad vanu nimesid — Kuninga Vapi Võõrastemaja, Kuninganna Vapi Võõrastemaja, Täht ja Püksipael, Siga ja Vilepill — reisija arvab end mõnikord elavat kuninganna Elisabethi ajal.

See tunne on eriti tugev pärast ülesõitu Flandriast, sellest mandrinurgast, mis oma geograafilise asendi tõttu on olnud üks Euroopa lahinguvälju. Sealsete linnade ja külade üle on käinud nii palju valutusi, nii palju rünnakuid ja vasturünnakuid, et leidub harva alevikku, mis poleks muutunud pärast viieteistkümnendat või kuueteistkümnendat sajandit. Kohati leidub sealgi suurepäraseid mälestisi, mõni puutumatu tänav, mõni ammune loss, kuid mis seal on erandiks, muutub Sussex'is või Surrey's reegliks.

Külastage inglise *college*'eid¹⁾: Winchester'i (l. uinčestə), Eton'it (l. iitən), Harrow'd (l. härrou). Nende ruumes asuvaid väikesi õhukeseks kulunud tammepuust laudu pole mitmeid sajandeid asendatud.

¹⁾ (l. kolledž) — gümnaasiumitaoline õppeasutis.

Winchesteris on ainsaks uueks ehitiseks klooster, mis on ehitatud pärast 1918. a. ja on saanud kohe ühe traditsiooni aluseks. On reegliks (ja jääb selleks kahtlemata sajandeiks), et sinna sisse astudes paljastatakse pea sõjas langenute mälestuseks. Etoni kolledžis, mis asutati 1440. a. kuningas Henry IV poolt, pühitsetakse praegugi, kuue sajandi järele, 4. juunit Asutaja päevana. Maailmasõja ajal võis näha rindetaguseis väikelinnades ja koguni kaevikuteni 4. juuni lõunasööminguid, kus ühe brigaadi või rügemendi etonlased tulid kokku, et laimata võistlevat Harrow' kooli ja saata diviisist diviisi telegramm: „*Gott strafe Harrow*“, parodeerides sellega tuntud saksa hüüdlauseid „*Gott strafe England*“ (Jumal nuhtle Inglismaad), mis oli ühtlasi briti huumori ja traditsioonistaustuse näiteks.

Harrow' koolis näidatakse teile Püha Völvialust, Harrow' Mekkat, mis on õieti vana klassiruum, mille puuvooderdisele on loendamatud generatsioonid löiganud oma nimesid. Westminsteri koolis, mis on loodud munkade poolt oma kloostri külje alla, võitlevad õpilased vastlapäeval mäletamatust ajast peale omavahel ühe pannkoogi omandamiseks. Samas koolis ja samuti juba sajandeid mängitakse ühe kolledži magamisruumis iga aasta ladinakeelset näidendit. Lõppeks, Inglise kuninga kroonimise puhul on Westminsteri õpilasil õigus, mida nad kasustavad kiivalt, ladina keeles tervitada valitsejaid, kui need astuvad *Westminster Abbey*'sse ¹⁾.

Ülikoolid pole ei vähem vanad ega vähemad traditsioonistaustajad kui koolid. Cambridge (1. kembridž) on üks modernimaid teadusliku uurimise kes-

1) Peakirik Londonis, kus kroonitakse Inglise kuningaid.

kusi; Oxfordi õppejõudude ja üliõpilaste hulka kuulub vaime, keda ei kohuta kõige julgemad doktriinid. Kuid niihästi Oxfordis kui Cambridge'is näivad ehitiste stiil ja inimeste kombed olevat liiku-

Vaade Westminster'ist, Londonis.

matud. Üliõpilased einestavad õhtul gooti hallides, mida ehivad piiskoppide ja kuningate pildid; õpetajad on kõrge Laua taga, mis on asetatud estraadile, ja enne einet loeb dekaan ladina keeles lühikese palve.

Kõik, mis maksab ülikoolide kohta, on maksev peagu kõigis Briti asutis. Ingliseid naudivad võrnatut vabadust, kuid rikkumatute traditsioonide

varjus. Parlamendi väarikust hoiab alal tabade kindlus. Parlamendi esimees kannab musta rüüd ja valget parukat. Kõnelejad pöörduvad ainuüksi tema poole. Ta tugitooli jalal asub 1649. aastast peale sama hõbenüü, n. n. „Masse“ (l. meis), raske kullasepatöö ese, mida teenrid asetavad aukartusega kohale või kõrvale, olenevalt sellest, kas on komisjonikoosolek või tavaline istung. Iga sisseastuv või väljuv rahvasaadik peab kummarduma „Toolil“ ees nagu katoliiklane altari ees.

Üks omapärasemaid parlamendi traditsioone on seotud mälestusega Guy Fawkes'i (l. güi fouksi) roimaplaanist 1605. a., mil see püüdis parlamenti õhku lasta. Kaaslaste abil oli ta tassinud püssirohuvaate palee keldresse. Sepitsus paljastati ja Guy Fawkes surmati. Kuid 5. november, salaliidu avastamise tähtpäev, on jäänud pidupäevaks, kus paukpadrunid ja röömutuled elustavad Londoni tänavaid, ja iga istungjärgu alguses võib praegugi näha rahvaesindajate saatkonda, kellele järgneb arhailises vormis kuninga ihukaitsepealik, uurimas Westminsteri keldreid, et takistada uut Guy Fawkes'i täitmast neid püssirohuga.

„See on sama kui inimese automaatsed assotsiatsioonid, mis äratavad vastupandamatult täiesti mõtetuid tegusid,“ kirjutab üks mitte-inglane sel puhul, „absurdsus on ilmne.“ Sõdurid ja rahvaesindajad teavad, et Westminsteri keldris pole püssirohtu, kuid „sellised žestid, mis äratavad inglise minevikuhetki, kõnelevad inglasile. Korrates neid, tunduvad nad endale justkui sama rahvana, kes elas kolmesaja aasta eest... Igaüks teab muidugi väga hästi, et George V aja Inglismaa erineb sügavalt Stuartite ja Tudorite omast. Inglased joovad nagu teisedki sama aasta veini — vahel pealegi nii värsket, et teeb hambad

hellaks — kuid neile meeldib juua teda vanust pudeleist.“

Kuningas ja kuninglik perekond on hoidnud alal rikkumatu prestiiži, mis on viimase saja aasta jooksul isegi kasvanud. Cadbury šokolaadivabrikus, kus iga karki ehib pilt, on pandud tähele, et nende piltide sisu on tähtsamaid müügitegureid. Inglise rahvahulka tundeid liigutab vana koer, mõni maahurtsik; armunutepaaril on teatud menu teatreis, teiste armu-

Kuningas George V ja kuninganna Mary.

nute juures; kuid kuninga pilt laseb müüa miljoneid karpe. Valitsejaga võivad võistelda ainult Wales'i (1. ueilsi) prints ja väike printsess Elisabeth. Pisimas agulikinos riigihümn *God save the King* (1. god seiv de king — Jumal kaitse kuningat), mida kuulatakse seistes ja vaikselt, loob pärast eeskava lõppu uuesti rahvusliku ja kollektiivse distsipliinitunde.

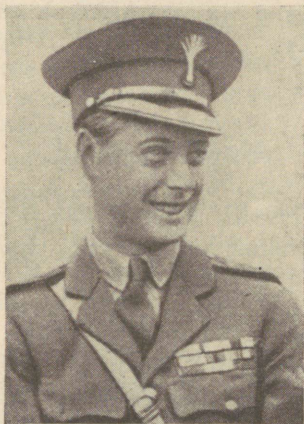
Sõjaväes jääb iga rügement ustavaks oma ajaloolistele tabadele. Üks säilitab seljas musta lindi vana wales'i püssi mälestuseks, mida ta kaua kandis. Ühel teisel on iseäraline eesõigus jääda kuninga tervise-

karika puhul püsti tõusmata. Selle kombe päritolu üle vaieldakse. Rügemendi sõbrad väidavad, et see õigus anti talle tasuks ta ustavuse eest; kadedad oletavad seevastu, et kuna ohvitserid olid valitseja ees purju joonud, lubanud viimane ettenägelikult neil istuma jääda. Kui traditsiooni päritolu jääbki vaieldavaks, siis ei austata teda ennast seepärast mitte vähem. Prantsuse ohvitseride ametliku vastuvõtu puhul selles rügemendis tähendas kolonel neile pidulauas: „Olen kitsikuses. Meie ei saa tõusta kuninga tervisekarikaks... See on juba reeglilik... Kuid mida peaksime tegema teie vabariigi presidendi tervisekarika puhul?“ See probleem tundus talle niisama tõsisena kui ohtlikuna. Lõpuks tõstis ta oma muredega koormatud pea: „Arvan, et leidsin lahenduse,“ ütles ta. „Tõstame istudes karika kuningale; siis kuulutaksin eine lõpetatuks; mu ohvitserid väljuksid hetkeks; ja kui nad tulevad tagasi, joome teie presidendi terviseks — mitte enam selle rügemendi ohvitseridena, vaid tavaliste Briti kodanikkudena ja seistes püsti.“

Kõikjal vaid traditsioonilised žestid, sümboolsed tseremooniad, teod, millel pole enam otsest kasuväärtust, kuid mille täitmine valmistab inglasele lõbu seepärast, et neid on alati täidetud. Paljudes kogudustes võib tähele panna imelikku piiritähiste tagumise kommet, mida kuningas Alfredi ¹⁾ päevil, kui polnud veel kaarte, kasustati iga aasta taevamineku-päeval või palvenädalal küla piiride tähistamiseks. Koguduse preester juhtis piiritähiste juurde rongikäigus kõik neljateistkümne-viieteistkümneaastased poisid, kes olid varustatud roheliste oksadega, millega

1) Anglo-saksi kuningas a. 841—901.

tuli peksta küla maid piiravaid kive. Nende jalutus-
käikude sihiks oli muretseda tunnistajaid tulevikuks.
Et kinnitada mälestust põhjalikumalt poiste tead-
vusse, toksati neid peaga vastu kivi, mõnikord isegi
peksti, lohutades neid seejärel ühe šillingi kinkimi-
sega. Tänapäeva täpsete kaartide ajal pole sel kombel
enam mõistuslikku õigustust, kuid ta on säilinud pal-
judes inglise kogudustes ja isegi Londoni südames.

Praegune kuningas Edward VIII
Wales'i printsina.

Kuna 1363. a. Londoni *Vintners' Company* (veini-
kaupmeeste ühingu) lõunalauas istus korraga viis ku-
ningat, hüütakse seal praegugi viiekordne elagu, kui
tõstetakse karikas „ühingu ja tema valitseja auks“. Ja
kuna sel seltsil, ühes värvalite ühinguga, on ainu-
õigus omada Thames'i jõel luikesid (see eesõigus kuu-
lub muidu kuningale, Luikede Isandale), serveerib ta

tähtsail puhkudel oma kuninglikele vööraile praetud luikesid, mis saabuvad muusikameeste saatel eesotsas Luikede Valvuriga (*the Warden of the Swans*). Seik et Canterbury peapiiskopi¹⁾ poolt tõstetud tervituskarikas on sel puhul täpsalt sama kui kuue sajandi eest, valmistab kõigile kohalolevaile inglasile suurt rõõmu ja loob tunde nagu pärast korralikku kohuse-täitmist.

Inglismaal on enamik vanu eluvorme jäänud puutumata. Uueaegne elu peab leidma oma koha nende vormide raamides.

Uued kombed.

See Inglismaa, mida prantsuse filosoof H. Taine vaatles 1860. aastal, oli aristokraatlik maa. Võim oli väikese arvu perekondade käes; maa, lossid kuulusid samadele perekondadele; kogu maaelu näis olevat loodud nende uhkuseks ja naudinguks. Tänapäev on „õnne jaotus“ muutunud. Suurtest lossidest on mõned veel oma vanade omanikkude käes; enamail juhtudel on aga maksud ja elukalliduse tõus mõjunud seevõrra, et nad ei saa neid enam pidada. Deepdene'i (1. diipdin) loss, mille varjulises pargis Disraëli²⁾ armastas jalutada oma aadlilike sõpradega, on muutunud hoteliks nagu *Moore Palace*'ki (1. muur päläs). Claremont (1. klärmont), kus suri regendi³⁾ tütar printsess Charlotte ja kus pärast 1848. aasta revolutsiooni elas

¹⁾ Anglikani kiriku juht.

²⁾ Inglise riigimees ja kirjanik (1804—1881), oli pikemat aega Inglise peaminister.

³⁾ Wales'i prints, hiljem Georg IV, asevalitseja 1810—1820 oma isa vaimuhaiguse ajal.

Prantsuse kuningas Louis-Philippe, on tükeldatud ja kattub väikeste talumajadega. Kuningas Edward VII ¹⁾ vabastas end troonile astudes ise Osborne'i lossist, andes selle admiraliteedile. Inglismaal pole suured pargid ja loendamatute tubadega majad küll veel täiesti kadunud, kuid võib juba ette näha nende peatset lõppu.

Elu on korraldatud Inglismaal nüüd ühe teise klassi huvides. Vaadelge maanteid pühapäeval. Mõned miilid eemal traditsioonilisest pargist, mis näib olnuvat maailma loomisest saadik, sunnib tänapäeva Inglismaa mõtlema mõnikord pioneeride maale, sest, teda läbib niipalju uusi, sirgeid, jõgedena laiu ja punaste ning roheliste tuledega palistatud teid, mida ristakuil katkestavad omamoodi „pukid“, kus sõidukid peavad sõitma ümber muru ja lilledega ehitatud sõõri, mida öösel tähistavad valgusepesad.

Lääne Suur Tee, mis läheb Londonist Bath'i, meenutab oma mitmekesise eluga India Suurt Teed „Kim'is“ ²⁾. Piki jalakäijate teed rivistuvad eredais värvides putkad. Raamatud, plaadid, raadio, puuviljad, maiustised. Kõikjal maalilisi võõrastemaju, mitmevärvilise fajanss-sillutisega ujulaid, laagriplatse. Õhtul, Londonisse tagasi tulles, moodustab autode, suurte rahvaveo-omnibuste ja mototsükliite voolus inimeste ja masinate pideva laviini.

Selles laias vooluses on segi kõik klassid. Võib näha perekonnaisa, kes sõidutab oma mootorratta tagaistmel naist ja last; armunutepaare kaheistmelisel jalgrattal, tütarlapsi lühiseelikuis näitamas paljaid jalasääri, poisse lahtisis särkides; talumehe väi-

1) Inglise kuningas 1901—1910.

2) Inglise kirjaniku R. Kipling'i romaan.

kest sõidukit ja rikka paari Rolls-autot. Näib, et kogu rahva ideaaliks on sõita. Mille poole? Miks? Kas loodusse? Armastuse poole? See on teadmata. Tuleb sõita. Sõidetakse.

Piki autoteid pakutakse uusi maju neljasaja kuni viiesaja naela (7200—9000 krooni) eest. Neid on peagu sama hulgaliselt kui sõidukeid. Astugem mõnesse neist maamajust. Nad sobiksid väikekodanlikele perekondadele või heapalgalisile töölisile. Kesk-klasside jaoks, nende keskmise rahakoti, nende keskmiste soovide, nende keskmiste rõõmude jaoks ehitataksegi nüüd restoranid, avatakse teatri- ja kino-saalid, kaevatakse ujulad. Ei midagi harukordsemat praegu Inglise rannikuil kui hotellid, kus kõik oleks vaid „vaikus, luksus ja ilu“, kui elegantne ja kinnine supelrand. Tänapäeva ettevõtja ei pöördu enam rikka, kuid vähearvuliseks jäänud klientuuri poole. Sellest omal ajal aristokraatia maitse järgi kujundatud maast on saanud, enam kui ühestki teisest, kesk-klasside maa.

Kuid see uus olukord asetseb vanus vormides. Eelpool on kirjeldatud Surrey väikesi linnu: Guildford (l. gildfood), Farnham (l. faanhäm) ja nende viilkatusega majad roheliste tinasseraamitud aknaruutudega. Millised kauplused asuvad neis vanus majus? Kõige modernimate kaubamajade osakonnad, Ameerika Woolworth (l. uuluörd), kes müüb 3—6-pence'ilisi esemeid, Smith'i raamatukauplused, Boots'i (l. buuts) apteegid. Teisel maal oleks lammutatud need tänavad, et luua 1900. a. paiku liilia- ja lootosõiemotiiviliste võredega raamitud vitriine, 1930. a. paiku sirgjoonelisi fassaade. Siin arvatakse seevastu, et parim vahend möödamineja õhutamiseks astuma suurde kaubamajja on säilitada talle see tuttav huba-

suse ja lahke vanaduse ilme, mis on olnud alati neil majadel, kus ta elab.

See uuendatud elundite ja vana luustiku kokkukasvamine üheks kehaks, see on Inglismaa. Säilitades otse usulise hardumusega vanu tabasid, ta on muutunud pea kõigil aladel sama uueaegseks kui Ameerika. Kui Westminsteri parlamendil on parukaga esimees ja traditsiooniline hõbenui, siis on samal ajal suur osa ta liikmeist töölised. Kui Cambridge'i ülikool lausub õnnistussõnu asutajate kuningate portreede ees, siis on Cavendish'i (1. kevndiš) laboratoorium sealsamas esitanud aatomi koostise seletuseks kõige leidlikumaid ja uusimaid lahendusi. Kui Lordidekoda säilitab villase koti, millel istub lordkantsler, siis saavad ta liikmeiks suurtöösturid, suurpankurid ja sotsialistid nagu Snowden. Raamistik ülendab neid uusi nägusid ja näod ise muutuvad aega mööda selle raamistiku mõjul.

Olgugi alateadlik, pole see meetod seepärast mitte vähem inimlik ja tark. Tseremoniaal võib tunduda ülearusena; tõeliselt ta tsiviliseerib neid, kes on sunnitud talle alistuma.

Lord Lee (1. lii), kes kinkis riigile oma võrratu Chequers'i (1. tšekez) lossi, tõlgitses väga targalt oma rahva mõtte- ja tundelaadi. Ta pühendas oma lossi kõigi peaministrite korteriks, sest ilus elukoht, avarad väljavaated ja suured puud pidid aitama kujundada briti riigimehe hinge.

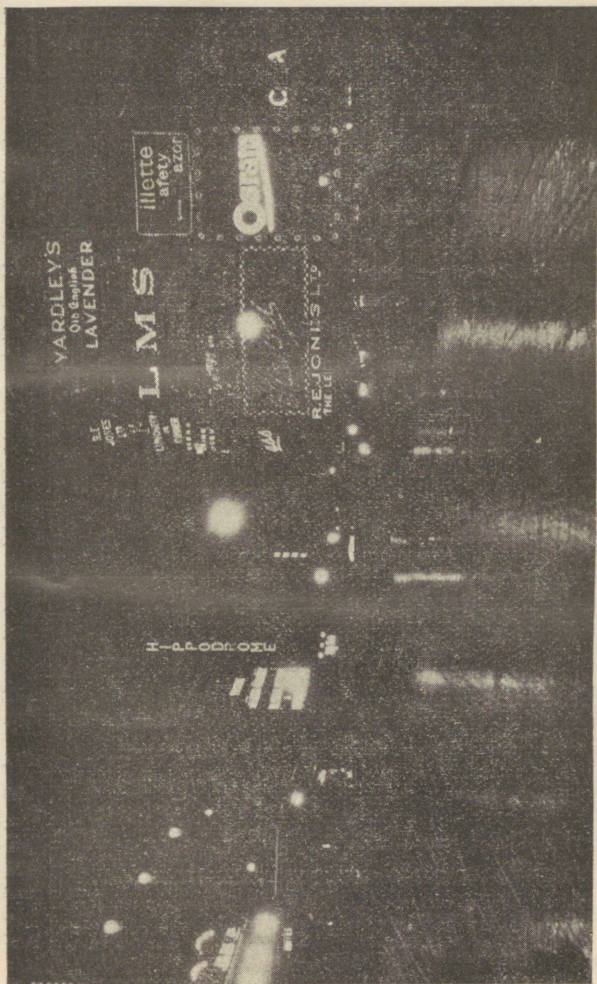
Karakteri elemendid.

Eritella ühe rahva iseloomu on alati hulljulge ettevõte. Tunnen hästi üht ja teist inglasi, kuid ei tunne inglasi üldiselt. Ometi võivad ajaloo ja ühiste

traditsioonide sajandid, ühine kliima, kombed, usund vajutada väga erinevaist harudest tulnud inimesile ühiseid iseloomujooni.

Kliima. — Inglismaa oma on tujukamaid maailmas. Võimatu on hommikul taeva seisundi järgi ette näha, milline ilm valitseb päeval. Kella üheteistkümnesele päikesele järgneb lõuna ajal vihmavalang. Siit vihmavari, mis ripub alati Londoni elaniku käsi-varrel. Võib-olla selle muutliku ilmastiku vaatemängu ja tagajärgede mõjul ongi välja kujunenud inglise ebakindlus. Pole liikuvamat ja tujukamat rahvast kui see. Valimiste tulemused on Inglismaal sama ettenähtamatud kui äikesevihmad. Sel ajal kui läänetuul äratav inglastes optimismi ja terviseteadvust, mõjub neile idatuul masendavalt. Voltaire on ühes kuulsas, tänapäevgi kehtivas tekstis tähistanud neid järske muutusi. Kuid olgugi tujukas, see kliima takistab harva olemast vähemasti mõned tunnid päevas vabas õhus. „Ilm on Inglismaal halb; kliima terve.“ Kuningas Charles II ütles, et pole maanurka maailmas, kus võiks, olgu heal või halval aastaajal, elada väljas nii palju päevi. See olukord ühes targega teha üsna tugevaid kehalisi harjutusi (sest maa pole kaugeltki soe) seletab spordiarengut. Kolmeteistkümnenenda sajandi vibuküttidest kuni kahekümnenenda sajandi golfimängijateni on kõik inglased osutanud suurt tähtsust hästikorraldatud kehalisile harjutusile.

Lõpuks oleks võib-olla õige ütelda, et udu, mis katab siin nii sageli maad, lubab mõista, miks on fantastikahuvi sel maal nii elav. Udus moondunutena muutuvad kõik asjad üllatavaks ja hullumeelseiks. Siit inglise iseäraline ja omapärane luule, mis liitub tugeva loodusearmastusega, sest vihmast rammusalt

Öine tänavapilt vihmasest Londonist.

toitunud loodus on väga kaunis sel maal. Inglise või Šoti kõrvalisemasse maakotta sattuvad välismaalast hämmeldab mõnikord see tõsidus, millega talle jutustatakse ebatavalisi vaimujutte. Igal lossil, igal üksildasel majal on oma kummitis. Wiltshire'is (l. uiltšair) peitub künkaiski eelajaloolisi kummitisi. Windsor (l. uindzə) lossis hoiatatakse noori valvureid nagu „Hamletis“, et nad ei tohi ehmuda kohates lossimüüri hiilivat varju. Hampton Court'is (l. hämptn kort) kummitub Katherine Howard, üks kuningas Henry VIII¹⁾ hukatud naise. Šotimaal palub teie majaperemees teid mitte kohkuda, kui Maria Stuart²⁾ või Darnley³⁾ tuleb segama teie und. Kõik need lood üllatavad teid vähem, kui olete ühel päeval kohanud udus iseäralisi kujusid.

S a a r e t i n g i m u s e d. — Inglismaa saareasend on omandanud tõelise tähenduse alles uuemal ajal. Algupäraselt ei võinud see, vastupidi sagedasile oletusile, mõjustada briti iseloomu kujunemist. Seni kui Inglismaa polnud veel suur mereriik, alistus ta samadele mõjudele, mis mandri maadki. Teadagi ei saanud kitsas Pas de Calais (l. pa dö kalee)⁴⁾ peatada ründavaid merimehi, nii oskamatud ja pelglikud kui nad oleks olnudki. Kõik rändrahvad on randunud hõlpsasti Inglismaal. Keltid vallutasid ta, roomlased asusid sinna; hiljem asendasid neid anglid, saksid, normannid. Kuid normannide vallutusest peale on mõjukas valitsus kasustanud saaretingimusi julge-

1) Inglise kuningas 1491—1547, kes valitses diktaatorlikult ja on kuulus oma mitme naise tõttu, keda laskis hukata.

2) Šoti kuninganna, kes hukati Inglise kuninganna Elisabeth'i korraldusel 1586.

3) Lord Darnley — M. Stuarti mees, kes tapeti 1567.

4) Väin, mis eraldab Inglismaad Prantsusmaast.

Õhtune pilt Thames'ilt Londoni sadamas.

oleku ja õnne vahendeiks, mida nad võimaldasid rik-
kalikult.

Rasside ja kultuuride segu. — Inglise omapärasemaid iseloomujooni on see, et olles ühelt poolt olnud kelti ja rooma provints, ta kannab rooma jälgi („Oleme kõik rooma mälestised“, ütleb Ches-
terton ¹⁾), ja on saanud teiselt poolt oma saksi päritolu kaudu osa germaani kultuurist. Selle tõttu erineb ta Prantsusmaast ja Itaaliast, kus rooma seadused, rooma vaimulaad ja kultuur on võitnud kõik teised mõjud, kuid ka Saksamaast, mis on vähe romaniseerunud ja jäänud pooleldi paganlikuks praeguseni.

Mõned ajaloolased kinnitavad, et rooma vallutuse mõjud Inglismaal hävitati pärast roomlaste lahkumist täielikult nende tapmisega, kes oleks võinud säilitada seda kultuuri. Kuid nii tooretena kui kujutlekski germaani ja skandinaavia meriröövleid, pole kogu rahva, eriti naiste viimseni tapmine siiski mõeldav. Jätkub pealegi nende erivuste vaatlusest, mis lahutavad Inglismaast Iirimaad, mis pole kunagi olnud rooma provints, et mõista, mil määral Inglismaa on immutatud ladina mõjudest. Iirimaa on jäänud kuni väga hiljutise minevikuni suguharude maaks; riigi-idee, mis on pärit Roomast, ei maksnud iirlaste juures; Tammany klubi ²⁾ valitsus New-Yorkis oli suguharuvalitsus, millele poliitika oli isikute, mitte põhimõtete küsimus. Inglasele aga on juba ammust ajast omane riigi austus. Normannide vallutus oli

¹⁾ Tuntud inglise romaanikirjanik.

²⁾ Poliitiline klubi, mis asutati 1789 ühe iiri pagulase poolt New-Yorkis. Hiljem etendas see mõjuvat osa New-Yorki linna elus kuni käesoleva sajandi alguseni. Nimi on pärit ühe indiaani pealiku Tammanend'i nimest. Iirlasil oli ses klubis ülekaalukas mõju.

Inglismaale nagu kolmandaks rooma vallutuseks (teiseks oli ristiusu vallutus), sest normannid olid õppinud Gallias rooma valitsemismeetodeid ja ladina mõtteviisi.

Inglismaal on kaks sõnavara, üks saksi, teine ladina päritolu, esimene lihtrahva sõnavara, teine kiriklik, ülimuslik ja teaduslik. Kuid sel ajal kui Saksamaal, kus rassitunded on väga tugevad, tehakse alaliselt katseid ladina juursõnade asendamiseks puhtgermaani sõnadega, elavad Inglismaal, kus rasside segunemise-idee on vastu võetud ja kus briti kultuuri mitmekülgset algupära peetakse rikkuse põhjuseks ja kuulsuseteguriks, ladina ja saksi sõnad kõige paremas sõpruses. „Luulele endale pole olnud mitte väikeseks võiduks,“ kirjutab üks inglane, „et toorete teutooni suguharude järeletulijad, kes elasid ühel saarel kauge põhjas, said kreeka ja ladina suurte lõunamaiste tsivilisatsioonide pärijaks. Traditsioonid, ajalooliste ja poetiliste mälestiste koondused kinnituvad nende võrratute klassikaliste sõnade külge, mida me neilt laenasime.“ Lõpuks asetus ladina ja saksi kaksikultuurile väga õnnelikult normanni korratahe. Ainult seepärast, et Inglismaa ühendati normanni vallutuse kaudu alates XI sajandist ja moodustas nii, enne mandri maid, organiseeritud riigi, on ta võinud tunda intensiivset ja kestvat kohalikku elu. Prantsuse kuningas pidi meelitama linnu ja provintse eesõiguste jagamisega, pidi võitlema aadli vastu ja lõpuks muutma suurisandad hoovkondlasiks, sest ta polnud kuni XVII sajandini küllalt tugev, et taluda neid enda kõrval. Saksamaa oli viimase ajani killustatud suguharu-riikideks. Inglise kuningas, kes oli kuningas vallutusõiguse alusel, võis toetuda kõige pealt kuningriigi aadlikele ja siis loendamatuile maapere-

meestele, sest William Võitjast peale oli troon püüdnud kindlustada endale nende ustavust.

Kohalik elu ja vabadusetaarve. — Kohalik elu, mis on väga iseseisev, lubab seletada paljusid Inglismaa poliitilisi jooni. Administratsioon on olnud palju vähem tsentraliseeritud kui Prantsusmaal. Külakonda juhtisid kaua mittepalgalised kohalikest elanikest ametnikud. *Squire* (skueir — mõisnik) täitis väga tähtsaid rahukohtuniku ülesandeid; konstaabel, kes oli ühtlasi politseinik, pristav, vangivaht, valiti üheks aastaks küla elanike seast. Kuna valitsusel polnud ei sõjaväge ega politseid, siis ei saanud ta Inglismaal valitseda teisiti kui kodanikkude nõusolekul. Viimased harjusid niiviisi oma vabaduse austamise ja kaitsmisega. Inglismaa on tõeline demokraatia, võib-olla koguni ainus, sest seal valitseb avalik arvamine. Küsimusele „Mida nüüd kavatsete?“ vastab Inglise minister: „See oleneb avaliku arvamise seisundist.“ Kui ta annaks teise vastuse, siis ei jääks ta enam inglise ministriks.

Seaduste austus. — Kõige vanemast ajast peale on Inglismaa mõtelnud ja kinnitanud, et üle kuninga, üle kõigi poliitiliste võimude on seadused. „*Nolumus leges Angliae mutari*“ — meie ei soovi, et Inglismaa seadusi muudetaks — on vormel, mida inglased eri nimede all (*Magna Charta*, Õiguste deklaratsioon) on korranud oma üksteisele järgnevaile valitsejaile. „Inglise kuningas ei saa oma lõbuks,“ kirjutab Henry VI valitsusajast ülemkohtunik Fortescue (l. foteskju), „teha ühtki muudatust maa seadusis, sest ta valitsuse iseloom pole mitte ainult kuninglik, vaid seaduslik.“ Siit see vormide austus, mis ületab kõik kujutlused.

Olgu mõned näited: Kui Henry VIII, kes oli

diktaatorlikemaid Inglise kuningaist, tahtis kustutada kalendrist püha Canterbury Thomase nime, kes tema arvates oli olnud oma valitseja vastane, siis käskis ta oma ülemprokuröri mõista surnud piiskopi üle kohut pühaku nime ebaseadusliku anastamise pärast. Püha Thomas kutsuti kõigi nõuete kohaselt kohtu ette. Teda oleks hukka mõistetud ebaseaduslikult, kui poleks kuningas, et näidata oma erapooletust, muretse-
nud talle kaitsjaks advokaati, kellele tasuti kuninga poolt.

Kuningas Henry VIII.

Kui Napoleon ebaseaduslikult vangistati pärast ta vabatahtlikku ilmumist ühele Inglise laevale, leidis, kahekümne sõja-aasta kibestusile vaatamata, hulk Briti kodanikke, kes protestisid selle seaduserikkumise vastu nende valitsuse poolt. Admiral, kes hoidis vangi oma laeval, pidi peitu otsima pristavite eest, kes mõnede kaasmaalaste nimel püüdsid talle edasi anda *Habeas corpuse*¹⁾ nõudekirja, mis oleks

¹⁾ *Habeas corpus* (ladina k. „et sul oleks keha“), kuulsa

sundinud teda otsekohe laskma vormikohaselt kohut mõista vangi üle või teda vabastama.

Sellest ka erakordne visadus, millega inglased on kogu oma ajaloo kestel protsessinud kõige tühisemate asjade pärast. Need protsessid olid tarvilikud põhimõtte aus hoidmiseks. Selline oli kuulus Hampdeni protsess. Viimane oli keeldunud maksmast Charles I-le üht ebaseaduslikku maksu (*Ship Money*) ja nimetatud protsess kujunes selle kuninga üheks langemis-põhjuseks. Mõne aasta eest võis inglise ajalehis lugeda protsessist kahe naaberperemehe vahel kassi pärast, kes oli murdnud tuvisid. Tuvideomaniku kaebus oli jäänud rahuldamata rahukohtus ja teise astme kohtus, sest inglise seaduste järgi pole kass kiskja ega ole ta omanik kohustatud hoidma teda puuris. Tuvideomanik palus asja edasi v.a. kõrgemasse kohtuinstantsi ja kui kohtunik juhtis ta tähelepanu kulu-dele, mis tal tuleks kanda, vastas kaebaja: „Vähe loeb, tegu on põhimõttelise küsimusega, mille lahendus on oluline ja põhjeneb õigusel, mis on igal inglise tuvil: võida liigelda ilma surmaohuta.“

Teravuseta klassivõitlus. — Paljude ajalooliste põhjuste tõttu pole klassivahed Inglismaal kaugeltki nii teravad kui mujal Euroopas. Selle asemel, et näit. valitseda ainult aadli kaudu, nagu tehti mujal, läkitas Inglise kuningas juba ammu maale oma rändkohtunikke, kes alistasid kohalikkude rahukoh-tunikkude ja vahekohtute kaudu kõik klassid kuning-riigi seadustele ja tabadele. Feodaalne süsteem oli Inglismaal pealegi painduvam kui mujal. Kui kodan-lus saavutas kaubanduse kaudu oma esimese tähtsuse-

õigusliku akti nimi, mis anti 1679. a. ja mille järgi igal Briti kodanikul on õigus nõuda kohtuvõimudelt vangistatud isiku kohta otsekohe süüdistustõendust või vabastust.

astme, muutus ka aadlik kaupmeheks, lambakasvatajaks, spekulööriks, samal ajal kui kaupmehi sai aadlikeks. Kuna pääs aadliseisusse oli alati avatud, ei kavatsenudki kodanlus ajada aristokraatia-vastast poliitikat, vaid püüdis ise põhjendada uusi aadliperekondi. Miks pidi ta kadestama lordi lapsi, kui need, peale vanema poja, muutusid samuti *commoner*'ideks (lihtsaiks kodanikeks) ja kui mõlemad klassid liitusid hulgaliste abielude kaudu?

Mandril ei saanud valitsusvõimu esindavad suurnikud tegelda äriga; „kõik, mis nad oma ülesandeist kõrvale kaldumata võisid, oli koorida kaupmehi“, nagu ütleb üks ajaloolane. Seepärast hoolitsesid mandririikide valitsused XV ja XVI sajandil vähe maa majanduslike huvide eest. Hispaania kuninga valitsus lähtus vaid auhuvide, rüütli vaatekohalt. Inglismaal seevastu oli väikesil inimesil, kangruil, karjakasvatatajail alati tunne, et valitsuse samme dikteerisid just nende huvid. Tulundus oli poliitikas algusest peale esikohal. Sel ajal kui prantsuse Seisustekojas (*Etats Généraux*) istusid saadikud seisuste järgi, moodustasid Inglismaal väike-aadel ja alamrahvas ühise huvidegrupi, kuna kirik hoidus kõrvale ja käsitles oma asju enda eri kogudes. Maa- ja linna-rahvas valis pea alati oma esindajaks parlamenti aadlikke või maaomanikke.

Inglismaal pole olnud vapustavat revolutsiooni, peale Cromwelli (vt. ajalooline tagapõhi lõpus) oma, mis polnud ka mitte sotsiaalne revolutsioon, vaid sõjaväeline ja usuline ning mis lõppes pealegi tagasipöördega vanade harjumuste — endise kuningluse ja kiriku — juure. Nii siis mitte ühtki lõiget, mis oleks lahutanud maad leppimatuiks poolteks. Olla vanameelne, vabameelne või tööerakondlane pole inglaste

enamikule mitte päritud kirk, vaid vaba valik. Nad vahetavad kaunis hõlpsasti parteid (parlamendiliikme puhul nimetatakse seda „koja läbimiseks“). Kui prantsuse valimistel on kolme hääle ümberveenmine ühes külas hiilgav võit, siis igal inglise valimisel muudavad miljonid valijad oma meelt.

Oluline pisiseik: advokaadid, kes kõikide maade poliitilises elus on etendanud tähtsat osa, seistes sageli valitsuse vastasrinnas, on Inglismaal olnud alati seotud valitsusega, sest polnud vaheseina kaitsja ja süüdistaja ameti vahel. Praegugi võib riik valida ühe või teise kuulsa advokaadi prokuröriülesannete täitmiseks ja kõrgeimad riigiametid antakse alati mees-tele, kes on kohtukojas tõusnud esiplaanile.

Marksistlikul klassivõitluse ideel on Inglismaal olnud vähe menu. Sotsialistlikud kirjanikud nagu Wells või Shaw pööravad selle naeruväärsusse. Ametiühinguis valitseb rohkem seadusliku korra kui revolutsiooni vaim. Tööerakondlaste ridades võib leida kodanlasi ja aristokraate. Võimule jõudes alistuvad nad konstitutsioonilise monarhia tabadele. Vastutasuks annavad alahoidlikud parteid, teatud koketeerimisvarjundiga, tööerakondlasile *fair play* (l. feir plei), ausa mängu võimaluse.

Maa jagunemine on enam usuline kui poliitiline. — Inglismaal asendasid poliitilisi võitlusi kaua aega usulised vastuolud. Tudoritest peale oli katoliikluse ja Inglise kiriku vaheline lõhe saanud rahvuslikuks konfliktiks. Hispaania, hiljem Prantsusmaa, esindasid Inglismaale Rooma kirikut ja ühtlasi sõjalist vaenlast. Korduvad mässukatseted sisendasid inglasile XVII sajandil tõelise paavstlusehirmu (*No popery* — mitte paavstlust). Alles

XIX sajandil said katoliiklased tagasi oma kodanikuõigused. Cromwelli ajal tundus isegi anglikani kirik liiga vähe protestantlikuna neile inglasile, kes kartsid ta tagasilangust rooma kiriku harjumuste juure. Kaua

Anglikani kiriku auväärt preester
maal oma naisega.

aega võis inglasi jagada kavalerideks (Stuartite ja anglikani kiriku pooldajaks) ja kera-peadeks (Stuartite vastaseiks ja ususektide vabaduse pooldajaks).

Võttes arvesse aja poolt toodud muutusi, võib ka tänapäeva inglase juures tähele panna nende vastandite sügavaid jälgi. Mõnikord on oludega leppimatu

lahkusuline jäänud usklikuks; teinekord avaldab ta oma vaimu iseseisvust sellega, et muutub vabamõtlejaks. Ta on jäänud endiseks, võõraks igale kollektiivsele mõttele, inimeseks, kes nõuab individuaalsele süümele usuliste ja poliitiliste arvamuste õigust, kes kõneleb meeleldi kõlblusest ja vooresest ja tunneb lõbu oma lahkseisukohtade kinnitamisest. Kaunis vähemeeldiv inimene, kuid inimene, kel on oma iseloomusuurus ja keda tuleb hinnata, mõista ja võita.

Suurte alatiste sõjavägede vaenuline maa. — Inglismaal pole olnud kaua aega pidevat sõjaväge. Ta kogus sõjaväe alles siis, kui puhkes kodu- või välissõda. Rahvas kartis hästikoolitatud sõjaväe kujundamist, mida ta pidas liiga sobivaks relvaks juhuslikule despoodile, liiga ähvardavaks kodaniku vabadusile. Charles I-l polnud, tõtt ütelda, sõjaväge; Cromwell, kes moodustas endale eeskujuliku väe, muutus türanniks. Pärast teda jäi ka *tory*'dele (vanameelseile) hirm suurte alaliste sõjavägede eest, mida võidi kasustada aadlivabaduste kaotamiseks ja võitluseks kiriku vastu. Sõjaväeteenistuse ja sõdurite kohta olid inglasil omal ajal üsna halvad arvamised.

Muidugi ei äratanud hilisemad rahvaväed enam samu kartusi ja samu kirgi. Pärast 1815. aasta võite leidsid sõdurid armu. Kuid vanad tunded on visad. Ülistades Tommy Atkins'it¹⁾, kõneles Kipling mehe, kes võitleb eelarvamuste vastu. Tulemuseks on, et Inglismaa nõrgeneb alati kahe sõja vahel; ta vajab väga pikka aega, et leida uuesti oma endist jõudu; ainult ta sitkus ja ta meeste sportlikud vooresed päästavad tema. Geniaalsed väejuhid nagu Marl-

1) Briti sõdurikuju Kiplingi jutustusis.

borough (l. moolbərə) või Wellington (l. ueliŋtən) ¹⁾ leidsid inglise väikeses sõjaväes küll eeskujulikke elemente, kuid liiga vähesel hulgal, ja pidid neid täiendama võõraste väeosadega. Kõik Inglismaa sõjad

Vabatahtlikke õhutatakse astuma sõdureiks²⁾ uulitsareklaami abil.

mandril on olnud koalitsioonid, mida Inglismaa toetas oma võrratu rikkuse, võimsa laevastiku ja sõjaväega, mis sõja algul oli nõrk, kuid suurenes, kui see osutus vajalikuks.

Merimeeste maa. — Paljud ajaloolased seletavad inglaste seas levinud mere- ja seiklusearmastust

¹⁾ Marlborough (1650—1722) — inglise võidukas väejuht Hispaania pärandussõjas ja Iirimaa vallutaja. Wellington (1769—1852) — inglise väejuht, Waterloo lahingu võitjaid Napoleoni vastu.

nende Skandinaavia meriröövleist esivanemate ja Inglise ranniku ulatusega. Kuid sadamate hulgale ja pärivuse mõjule vaatamata muutusid inglased suuriks merimeesteks alles kuninganna Elisabeth'i valitsuse all (XVI sajandi teisel poolel), sest Ameerika avastus oli muutnud siis nende saare suurepäraseks lähtekohaks kaupmeestele ja meriröövlitele. See oli admiral Francis Drake'i ja tema sangarlike seikluste aeg Hispaania asumais, kullalaevade aeg, mis vallutati ootamatu rünnakuga ja toodi kuningannale. Veel XIX sajandil eelistasid inglise lapsed kõigile teistele raamatutele „Varanduste saart“¹⁾, meriröövlite lugu. Nelson oli inglaste südamele vastavaim sangaritüüp, vapper ja sentimentaalne merimees. Peab lugema Joseph Conrad'i romaane, et mõista, kuidas mereelu võis muuta inglise iseloomu. Muust maailmast eraldatud inimestegrupi saatus laeval oleneb ta distsipliinist, ta vabatahtlikust ustavusest juhile. Kodaniku väärtuslikemad omadused osutavad inimesele merel paratamatuks vajaduseks. Inglismaa võlgneb merele osa oma kodanlisi voorusi. Merele võlgneb ta ka oma pika õitsengu ja julgeoleku. „Jumala ja mereväe abil õnnestus meil teostada maandumist“, telegrafeeris üks kindral maailmasõja ajal Dardanellidest.

Sellised on üksikud ajaloolised ja geograafilised tegurid, mis on aidanud kujundada iseloomu, mida püüame nüüd piiritella.

1) Inglise kirjaniku R. L. Stevenson'i romaan.

Inglise iseloom.

Inglase põhijooneks on loomulik usaldus ellu, usaldus, mis on sündinud kahtlemata pikast õnneajast. Inglismaa ajalugu, hoolimata mõningaist väiksemaid õnnetusist, on olnud kergem ja õnnelikum kui Prantsusmaa, Saksamaa või Itaalia oma. Normannide vallutusest saadik pole Inglismaale kordagi sisse tungitud. Ta on pidanud sageli taluma pikki sõdu; mõnikord on ta kannatanud esialgseid lüüasaamisi, kuid alati, või peagu alati, on ta lõpuks saavutanud ülekaalu. Elisabeth uputas Hispaania võitmatu *Armada*; Marlborough tõrjus Louis XIV Madalmailt. Pärast viisteistkümmend aastat kestnud sõda Inglismaa võitis Napoleoni, kolme aastaga Transvaali, nelja aastaga Saksa keisri. Kahe sajandi jooksul on ta vallutanud endale impeeriumi, mis ulatub viiele mandrile.

Ta võlgneb oma võidud oma soodsale asendile, oma asutisile, kuid ka sellele ühiskondlikule kohusetundele ja meeskonnaustavusele, mida õpetatakse koolides, oma visale keeldumisele tunnustuda võidetuks ja lõpuks oma rikkusele, mis XIX sajandi jooksul oli kasvanud määratuks. Inglismaa hakkas esimesena kasutama oma kivisöelademeid ja lõi esimesena tööstusliku organisatsiooni. Ta oli sel alal kaua aega kaugel ees kõigist rahvaist. XIX sajandi algul ja eriti pärast 1914. a. sõda võis arvata, et Inglismaa hüvang oli hädaohus. Egüptus ja India nõudsid oma iseseisvust. Mõned asumaad osutasid ohtlikku ripumatust. Veelkord näib inglaste iseloom olevat päästnud seisukorra. Impeerium kujundub ümber, kuid elab edasi.

See pikk õnneaeg annab seletuse inglaste põlgusele kindlate süsteemide ja liiga täpsate konstruktsioonide kohta. Milleks teha plaane? Kas ei või sama hästi või paremini usaldada oma otsemuljeid, oma vaiste? Kas pole need alati mõtlemaid inglasi juhtinud sihile, pärast pikki ringkäike? Kas jalgpallimeeskonna kapten ütleb oma mängijaile: „Sel ja sel minutil annate palli edasi?“ Ei. Ta teatab neile mängu eel ainult, milline on ta üldine taktika. Otsused tehakse teotsemishetkel. Poliitikaga on asi neil samuti kui spordiga ja üks briti traditsioone seisab just selles, et jäetakse suur tegevusvabadus „mehele, kes on oma kohal“ (*the man on the spot*). Kui lord Kitchener, pärast Mahdi purustamist¹⁾, Niilust mööda uuesti üles liikudes leidis Fachoda's juba ees prantsuse kapten Marchand'i ja teatas sellest valitsusele, paludes ühtlasi juhtnöore, vastas talle minister lihtsalt, et tegutsegu oma parema äranägemise järgi. Otsus, millest võis oleneda sõda või rahu, jäeti kohaliku juhi hooleks.

Siit ka need suured raskused, mille vastu põrkub iga välismaa diplomaat, kes tahab Inglismaalt saada täpseid teateid ta tulevaste tegude kohta. Enne maailmasõda pärisid Prantsuse ja Vene diplomaadid *Foreign Office*'ilt (l. fo:rein ofis — Inglise välisministeerium): „Mida teeb Inglismaa selles või teises olukorras?“ — „Ma ei saa midagi ütelda,“ vastas sir

1) Mahdi oli pärismaalaste juht, kes 1881 tõstis mässu Briti-Sudaanis. Lord Kitchener hävitas Mahdi jõud 1898. a. ja suundus siis edasi seni vallutamata aladele, et püstitada seal Briti lippu. Tema Fachodasse jõudes ähvardas puhkeda Inglise-Prantsuse konflikt, sest samasse kindlusse oli mõni aeg varem ette jõudnud prantsuse ekspeditsioon kapten Marchand'i juhatusel. Küsimus lahenes kapten Marchand'i tagasitõmbumisega.

Edward Grey ¹⁾, „see oleneb kabineti otsuseist.“ — „Kuid meil on tarvis teada. Kas te ei võiks küsida kabineti arvamist?“ — „Briti kabinetilt,“ vastas sir Edward Grey, „ei saa nõuda hüpoteeside (oletuste) arutamist.“ Prantslane mõtleks selle vastu: Mida siis üldse arutada kui mitte oletusi? Kuid sir Edward oli väljendanud oma kaasmaalaste instinktiivse seisukoha. Paar Joseph Chamberlain'i lauset muudab selle

Sir Edward Grey.

vaistu teadlikuks juhtmõtteks: „Minevikus elav riigimees on pedant. Tulevikus elav on nägemuste nägija. Mina elan eelseisvas viies minutis.“

Teadagi võib mees, kes otsustab vaid teotsemis- hetkel, teha vasturääkivaid otsuseid. Seda juhtubki inglasega. Nende poliitika tundub väljapoole tuju- kana ja põhjustab sellega sageli pettumusi. Kuid

¹⁾ Inglise välisminister enne maailmasõda, kuni 1916. a.

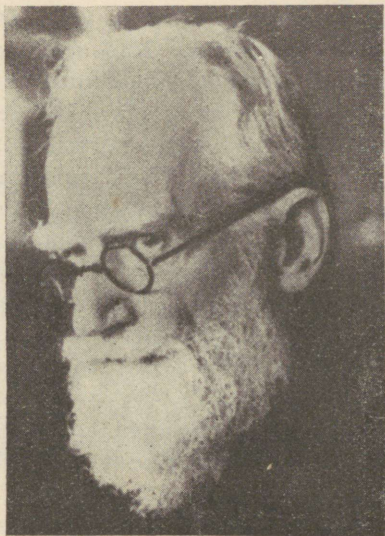
inglast need vasturääkivused ei häiri, sest ta ei hinda loogikat väga kõrgelt. Üks inglise kriitik on heitnud Prantsusmaale ette, et ta on maa, „kus 2 korda 2 on alati 4“. Inglase arvates pole tõeliste probleemide andmed kunagi matemaatiliselt täpsad.

Inglane ei karda isegi absurdsust. *Nonsense* (mõttetus) on eriline inglisk koomikaliik, mille veetlus on selles, et ta ei tähenda õieti midagi. Inglisele valmistab see lõbu, prantslase ajab see meeleheitele. See on seepärast, et prantslane austab ideid, inglane aga naljatab nendega. „Alice imedemaal“, mis oli paljude inglise noorpõlvede lemmikraamat, ärritas prantsuse lapsi: „See on liiga mõttetu“, ütlesid viimased. Edward Lear'i „*Nonsense Rhymes*“ (Mõttetud riimid), mis pakuvad inglasele naudingut, hämmastavad keskmist prantslast peagu samal määral kui Racine'i¹⁾ kuulsus üllatab keskmist inglasi. Võimatu oleks kujutella prantsuse draamakirjanikku, kes oleks kirjutanud nii teravaid nalju prantslaste kohta nagu on need, millega Bernard Shaw on nii kaua torkinud inglasi. Prantsuse publik hakkaks vastu; inglise publik maksab kümme shillingut, et teada saada, mida Shaw talle ette heidab, ega arvesta seejuures ta kriitikat vähimalgi määral. Need on vaid ideed; see aga pole hädaohtlik.

Mees, kes äratab inglase usaldust ja võib avaldada talle tõelist mõju, pole ideede-inimene. Pole suuremat eksitust kui hinnata Inglismaad mõnede noorte küünikute avalduste põhjal. Kirjanik, kel võiks olla inglise massidele laiem mõju, peab olema sentimentaalne ja lihtne nagu ta publik (Dickens). „*He is clever*“ (ta on tark) — selles ütluses inglase

1) Racine, prantsuse tragöödiakirjanik.

suust sisaldub alati teatud mahategemise või kahtluse varjund. Kõigist vaimuvõimeist hindavad inglased õieti ainult üht: seda, mida nad nimetavad sõnadega *soundness, common sense*. See on elutarkus, tavaline arukus, vastand ratsionalistlikule vaimule, puhta

Bernard Shaw.

dialektika käikudele, loogilisile idee-ehitisile. Kui tahetakse kujutella parimaile inglasile meelepärast riigimeest, siis peab lugema Lytton Strachey (l. lütn strätšei) suurepärasest portreed lord Hardington'ist (hiljem Devonshire'i hertsog):

„Lord Hardington oli kujundunud oma kaasmaalaste poolt väga armastatud tüübi järgi; mitte ainult seepärast, et ta oli aus, vaid et ta ausus oli puht ing-

lislik ausus. Inglased nägid lord Hardington'is kehastunud ja ühendatud oma kõige kallimaid omadusi: tusedust, erapooletust, erutuse puudust, kujutluse puudust... Kõik, mida nad temast teadsid, ainult lisandas nende imetlust ja austust. Kahtlemata polnud neil midagi karta mehest, kes ilmutas vaid kaht auahnust: saada peaministriks ja võita *Derby*'l¹⁾, ja kes teist eelistas esimesele. Nad armastasid teda ta ebatäpsuse, ta ükskõiksuse, ta keeldumise pärast teha elu tähtsaks, seepärast, et ta pistis suure tähtsusega ametlikud telegrammid oma palitutasku ja leidis nad kaheksa päeva pärast — endiselt suletuna — võidusõiduväljakul. Nad armastasid teda ta kaunite tunnete põlguse pärast. Nad olid vaimustatud, kui kuulsid, et ühel pidulikul puhul, kus keegi liig-ilukõneline kõnemees oli ütelnud, et see oli ta elu kaunim hetk, oli lord Hardington pomisenud poolvaljult: „Minu elu kaunim hetk oli see, kui üks mu siga võitis auhinna Skiptoni näitusel.“ Nad imetlesid teda kõige pealt ta lameduse pärast. Lord Hardington'i puhul olid nad absoluutselt kindlad, et ta ei olnud üheski olukorras ei hiilgav ega peen, ei üllatav ega tuline, ega sügav. Kuulates ta kõnesid, kus masendavalt endastmõistetavad väited järgnesid üksteisele täieliku lamedusega, tundsid inglased oma suure igavuse järgi, et nende usaldus oli õigustatud.“

Kuna teda ei seo kunagi süsteemivaesus, on inglasel poolehoid ja isegi tarvidus kompromisside järgi. Kas peab või ei pea maksma võlga Ameerikale? Pärast küsimuse üksikasjalikku kaalumist vastab prantslane jaa või ei. Inglise otsustab maksta kümme protsenti. Miks just kümme

1) Inglise kuulsad hobustevõidujooksud.

protsenti? Miks mitte kolmkümmend või üheksakümmend protsenti, või üldse mitte midagi? Pole teist põhjust kui see, et ta arvab tundvat, et see väike maks teeks ameeriklasile rõõmu, ilma et läheks endale liiga kalliks. Kuid see otsus tehtud, loobub ta järgmisel aastal igast maksmisest. „Miks see muu-

Tänavapilt Londoni südalinnast.

tus?“ küsivad võõrad. — „Seepärast, et olukord on muutunud. Ja miks peaksime olema seotud oma endiste tegudega?“

Egüptuse, India, Lõuna-Aafrika suhtes on kõik lahendused, mis Inglismaal on lubanud säilitada nende maadega tõelisi sidemeid, ohverdades näilisi, olnud iga kord erinevad kompromissid. Impeeriumi seadused osutuvad varsti keerukamaiks kui on Briti monarhia omad. Ja seda enam, et igal asumaal ei

rakendata mitte üldist impeeriumi seadustikku, vaid kohalist tabaõigust, nii et *Privy Council* (privi kaunsil — salanõukogu), mis võtab vastu asumaade kaebusi, peab tundma kafrite, maoride, birmaanide ja hiinlaste kombeid.

Võiks karta, et see kompromissivaim tekitab pidetust, mis oleks kahtlemata tõsi, kui harjumused ei hoiaks inglaste tegusid päris kindlais piirides. „Parem on,“ ütles lord Balfour, „teha alatitehtud rumalust, kui tarka tegu, mida pole kunagi tehtud.“ *President* (kogetud juhtum, endise teotsemise eeskujunäide) valitseb Inglismaal niihästi kohtunikku kui riigimeest. Sel maal ei selgita tõde mitte arutus, vaid *president*. Näide: juristid vaidlesid kaua küsimuse üle: „Kas kuningal on või pole õigust oma võimu haiguse või äraoleku puhul edasi volitada?“ Küsimust ei jõutud kunagi selgitada. Tuli kuningas George'i tõsine haigus: ta volitas oma võimu regentnõukogule. „Küsimus on lahendatud“, lausused juristid rahuldatult; „nüüdsest peale on *president*.“

Kui kuninganna Victoria suri ja kui lord Salisbury'lt küsiti, mida uus kuningas pidi ütlema oma proklamatsioonis, soovitas ta korrata 1837. aasta kõnet. Ta tähelepanu juhiti asjaolule, et enam kui kuuekümne aasta jooksul oli kõne vananenud. Lord Salisbury'le tähendas see vähe. See minevikuaustus julgustab Inglismaa sõpru väljaspool, sel ajal kui ta oportunism neid närveerib. Inglase hinges samuti nagu ta taevast on kliima alati hea, kuigi ilm on sageli halb. Kui ühesantud olukorras on võimatu teada, mida Inglismaa teeb, siis võib olla kindel, et tõsine inglane püüab enamail juhtudel talitada kaunis kõrge au- ja sündsuskoodeksi järgi.

Inglise publik on distsiplineeritud. Ta austab konventsioone (sissejuurdunud harjumusi) ja ausat mängu. Maksude maksmisel ja sõja korral kodanike mägupartneriks on riik. Nende suurim hool jahil on anda loomale ausat vastumängu võimalust. Ühiskondlikus elus osutavad nad vähe umbusku. Ülemkojas pole kombeks küsida lordilt ta nime, kuigi juhtub sageli, et saali astub keegi tundmatu ja istub meeste hulka, kes ei tunne teda ei näolt ega nimelt, sest mõned kaugemais krahvkondades elavaist peeridest ilmuvad väga harva Lordidekoja istungitele. Kord oli keegi vanamees samuti sisse astunud, istet võtnud ja kuulanud liikumatult kõnet. Mõne minuti pärast oli ta kummardunud oma naabri poole:

— Kes on see kõneleja? küsinud ta.

— Lord Salisbury, vastanud teine.

— Vaataks! lausunud vanahärra, — ta on siis oma habeme maha ajanud?

See aus peer polnud ligi nelikümmend aastat käinud ülemkoja istungeil ja oli jäänud mälus nii veel kuninganna Victoria aegse lord Salisbury juurde. Kuid olgugi, et keegi teda ei tundnud, ei tülitatud teda järelepärimistega. Usaldus on siin reeglisk. Siit ka see ilmne ärritus, kui mõnede läbirääkimiste puhul mõni välismaalane näib ebausaldavana. Talleyrand'i sõnad: „Asi läheks libedamalt, kui üteldaks kõik välja“, pole õiged Inglismaal.

Shakespeare'i-aegne Inglismaa oli toores, meeeline, isegi kõlvatu. *Merry England* (Rõõmus Inglismaa) käis puritanismi eel. Juba H. Taine tähendas, et inglaste kired on äkilised ja ägedad. Neid peab taltsutama võrdlemisi tugev distsipliin. Briti flegma (aeglus, ükskõiksus) on mõistetav niiviisi

kaitsereaktsioonina. See flegma petab sageli teisi rahvaid, kes arvavad, et Inglismaa on ükskõikne või rahul sel ajal, kui ta on tõeliselt üsna lähedal plahvatusele. „Seni kui inglased pole muutunud viisakaks, pole asi tõeliselt veel tõsine,“ ütleb Kipling. Üks inglise iseloomu iseäralisemaid jooni on just see kirgede eitus. Realistlikku prantslast, kes neid avaldab, nimetavad nad „*Cynical Frenchman*’iks“ (küüniliseks prantslaseks). Keskmise inglase vajab usku, et ta elab maises paradiisis. Südame põhjas teab ta küll, et see pole tõsi, kuid ta oleks liiga õnnetu, kui ta peaks tunnustama inimhinge nõrkusi.

Siit johtub ühelt poolt ka see sentimentaalsus, mis valitses Inglismaal kuni sõjani, vaatamata selliste küünikute kui Bernard Shaw’ ja Arnold Bennett’i püüdeile, ja teisalt inglase vajadus kõlbla maski järgi iga kord, kui on tarvis rahuldada mõnd kirge või hoolitseda oma huvide eest. Klassikaliseks näiteks on Ruskin, kes ei saanud piltide ees ütelda lihtsalt: „Armastan neid,“ vaid ütles: „Armastan neid seepärast, et ilu on alati hingelise ilu tunnus.“ Et imetella rahuliku südametunnistusega kauneid tütarlapsi, pidi Ruskin endale kordama: „Kõik kaunid tütarlapsed on inglid.“ Gladstone võis veenda teisi paljudes asjades ja iseennast kõiges, ja eriti oma otsuste kokkukõlas Jumala tahtega. Samuti sooviks inglase siiralt uskuda, et ka rahvusvahelistes vahekordades määritlevad rahvaste ja eriti tema rahva tegusid kõlblad kaalutlused. Ta teab, et see pole tõsi, kuid soovib seda mitte teada ja kogu rahva meeoleolu aitab tal hoida seda meelepärast pettepilli. Et inglasi tegutsema panna, tuleb talle soovitada tegutsemisviisi, mis vastaks ta maa huvidele ja mida saaks, suu-

remate või väiksemate keerdkäikudega, ümber jutustada kõlblaks teoks.

Kui tõelus sunnib end peale liiga võimsalt, kui osutub võimatuks teda eitada, siis leiab inglane redu h u u m o r i s. Et väljendada tõelust suurema kannatuseta, kasustab inglane meetodit, mis seisab selles, et kannab tõeluseseid üle mingile võõrale pinnale, kus nad pole enam haavavad, sest muutuvad ebatõenäolisiks. Swift võis ütelda tõtt oma aja pahede kohta, sest et omistas neid lilliputlasile ja hiiglasile; ta võis ütelda tõtt Iirimaa viletsuse kohta, sest et liialdas seda pöörasuseni. Huumor aitab ka armunud inglasi, kes on pea alati kartlik, maskeerida oma tunnete ägedust. Võrreldes inglise romaniste vene või prantsuse romaani kirjanikega, võib näha, mil määral inimkirgede kujutus on viimaste juures tõsisem. Kui Dickens peab kujutama tugevaid või piinavaid tundeid, siis moonutab ta neid pea alati huumori kaudu. See maksab kuni modernimate inglise kirjanike — Virginia Woolf'i ja Aldous Huxley'ni. Catherine Mansfield pidi võitlema iseenda vastu, et võita sissejuurdunud huumorikalduvust ja alles oma elu lõpuks õnnestus tal jõuda suurte vene kirjanikkude lihtsusele.

Sõja ajal oli võimatu kirjeldada paradiislikes värvides seda põrgut, kus elasid sõdurid, kuid inglased tegid ta olematuks, kirjeldades teda lõbusa kergusega. Inglise rindekarikaturistid, Bairnsfather (l. beensfaðə) ja tema „*better hole*“ (parem urgas), Bateman (l. beitmen) ja tema uskumatud kindralid, Heath Robinson (l. hiið robinson) ja tema suurepärase strateegilised kavalused oleks prantsuse publikule olnud talumatud... Inglise kaevikus kandsid kõige räpasemad, kõige hädaohtlikumad varjendid silte nagu:

Carlton... Ritz¹⁾... Windsor Castle²⁾
... Puhkekodu... Armupesa... See iroonia-
kalduvus avaldub eriti hävingu ja suure hädaohu puh-
kudel, kuid ta on vaistlikult omane kogu inglise rah-
vale, eriti aristokraatiale ja alamrahvale, kelle vahel
ta moodustab teatud sideme. See on Falstaffi³⁾,
Shakespeare'i sõdurite ja isa ning poja Wellers'ite⁴⁾
pärivuslik iroonia.

Selle kord siira, kord teeseldud optimismi aluseks
on määratu rahvuslik uhkus. „Inglane,“
ütleb Arthur Bryant, „on südamepõhjas veendunud,
et ta rahvas on suurim maailmas.“ Ta ütleb seda
harva, sest et on liiga uhke, et mitte olla tagasihoid-
lik. Mõnikord ta tunnustab seda siiski. Lord Cur-
zon kirjutas oma raamatule pühendi: „Kõigile neile,
kes usuvad ühes minuga, et Briti Impeerium on saa-
tuse poolt määratud olema suurim jõud maailmas
inimkonna hüvanguks.“ Juba Milton kirjutas, et kui
Jumalal on täita mõni raske ülesanne, siis kohustab
ta selleks oma inglasi. „Ei tohi unustada,“ ütleb
üks inglise reisijuht, „et väljaspool Briti saari juhivad
kõik autojuhid oma sõidukit vale kätt.“ (Inglismaal
sõidetakse vasemat kätt.) Kui naelsterling langes, ei
pannud enamik inglasi seda tähele; nad teadsid küll,
et mõnede välismaiste hulluste tagajärjel teatud vää-
ringute väärtus muutus, kuid see oli nende arvates
nende välismaalaste manööver; nael jäi neile naelaks.
Kui noor Cecil Rhodes (l. sesil roudz)⁵⁾ läbis härja-

1) Londoni luksushotellide nimed.

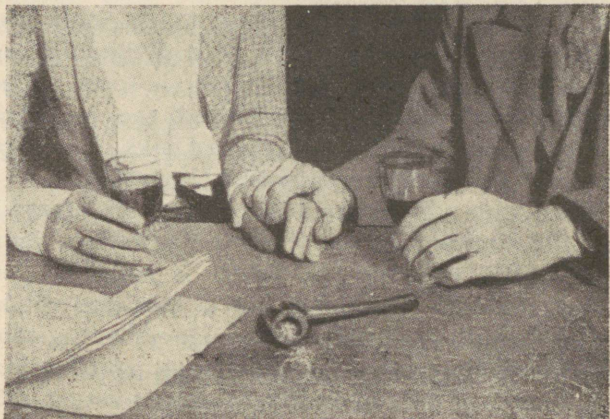
2) Ajalooline kuningaloss.

3) Koomiline kangelane Shakespeare'i draamadest.

4) Humoristlikud kujud Ch. Dickens'i romaanist „Pick-
wicklased“.

5) Cecil Rhodes (1853—1903), Lõuna-Aafrika valluta-
mise ja asustamise juht.

vankreis aeglaselt Lõuna-Aafrika tühje legendikke, mõeldes oma raskel ja pisut lapsikul viisil, mida teha, et meeldida Jumalale ja saavutada tema poolt määratud sihti, küsis ta endalt: „Mida võiks Jumal soovida? Kahtlemata soetada inimtüüpi, kes kindlustaks maailmale rahu, õigluse ja vabaduse. Kuid sellele ideaalsele tüübile läheneb ainult üks rass: anglo-saksi rass. Järelikult on Jumala sihiks kindlustada

Inglise armustseen.

anglo-saksi rassi valitsust maailma üle ja ainus viis Jumala meelepäraseks eluks on laiendada maa-ala, millel see rass valitseb.

Kuid see uhkus ei muuda inglasi enam agressiivseiks (sõjakaiks, ründavaiks). Nad ei püüa maailma veenda oma üleolekus. Milleks? mõtlevad nad. Välismaalased ei huvita neid sugugi. Ainult alaväärtusetunne tekitab vägivaldset poliitikat. Oma jõus kindel mees näitab pea alati heldust ja teatud ükskõiksust.

See maksab ka rahvaste kohta. Sõda pole inglastele lõbuasjaks. Välismaalasepõlgus, kes ta oleks, on inglase tunnetes tugevam kui vaenlasevihkamine. Kuhu inglane ka läheks, ta jääb inglaseks. Ta viib niihästi Indiasse kui Hiinasse oma breakfast'i¹⁾, oma tennise, oma golfi, oma moraalikoodeksi. Ta ei nõua päriselanikelt enda kommete ülevõtmist ega võta kunagi üle nende omi. Prantslane püüab oma asumail pärismaalasi mõista (selline oli vähemasti marssal Lyautey' õpetus); inglane arvab, et ta ülesandeks on vaid valitseda. „Ta pole ei misjonär ega vallutaja. Ta eelistab maad linnale ja oma *home*'i (kodu) võõraile maile. Teda lohutab see, kui pärismaalased soovivad jääda pärismaalasiks ja võõrad võõraiks, kõik parajasse kaugusse temast.“

Keegi pole väljendanud paremini kui ameerika filosoof Santayana inglase vaikset ja kodust õnnetunnet: „Kui ta tuleb sportimast ja joob oma teed või õlut, süüdates oma piibu, kui ta oma aias või kamina ees vajub pealetükkivalt mugavasse tugitooli, kui ta hoolikalt pestuna ja raseerituna pöördub kirikus Ida poole ja lausub anglikani usutunnistust, mõtlemata hetkekski, kas ta sellest sõnagi usub, kui ta kuuleb või laulab kõige sentimentaalsemat rahvalaulu, ilma tundeliigutusega, kuid ka ilma vastumeel-
suseta, kui ta valib endale pruudi või erakonna, ülikonna või elukutse — siis ei juhi teda kunagi selged põhjused, kindlad sihid või välised seigid; teda juhib ta sisema olemuse atmosfäär.“

Sellest sisemast olemusest annaks parima kujutluse mõni musikaalne võrdpilt. Mõtelge „Rheini-kulla“²⁾ prelüüdile. Tume ja umbne bass, ühetooni-

1) (1. brekfest) — inglise hommikueine.

2) Wagneri kuulus ooper.

line ja vaevalt märgatavalt lainetav, mida toidab rikkaliku kajaga kogu orkester, millel vaim tunneb end hõljuvat rahuliku ja maheda julgeolekutundega; bassitoon, mis annab igavikutunde, sisendab võitmatu ajakaduvuse mulje, mis on ühtlasi melanhoolne ja rahustav. Selle kohal tikib mõistus, see habras ja kõigest muust eraldatud mänguriist, kergeid ja kiireid motiive, mida orkester harva toetab oma kaasa-tulekuga, tume bass veeretab aga kogu aeg oma toonidevoolust. Inglise ei õpita kunagi mõistma, kuni ei teata, et olulisim toimub selles ühetoonilises bassis, et nende mõttemängud, mis pealegi on osavad, on neile vaid mänguks. Ükski doktriin (kindõpetus) ei muutu tegude põhjuseks enne, kui ta pole aeglaselt läbi imunud kogu veemassist, nagu teatud võimsa värvaine tilk, lõpmatuseni lahustudes, võib värvida tervet jõge.

Institutsioonid: Monarhia.

Inglise troonipärimine on määratud aktis, mis võeti vastu William III valitsuse lõpul (1701). Kuna sel kuningal polnud otsest pärijat ja kuna tema võõrasõde, printsess Anne, kes pidi talle järgnema, oli kaotanud kõik oma lapsed, siis otsustati, et troon läheb pärast Anne'i surma Hannoveri printsessile Sophia'le ja tema järeltulijaile, tingimusega, et nad oleksid protestandid. Kuningas peab kuuluma Inglise kiriku juure. Omal ajal pidi ta selle kohta andma parlamendile töotuse, mille väljendused olid katoliiklasile haavavad. Kuningas Edward VII, kes andis töotuse vaid vastumeelselt, laskis selle 1910. aastal

muuta. Sealt peale töötab kuningas lihtsalt olla ustav protestant. Inglismaa ajaloo kestel on parlament, usulisil või poliitilisil põhjuseil, mitu korda muutnud troonipärimise normaalset korda. Naisi pole arvatud välja ja harva on Inglismaad valitsetud paremini kui ta kahe suure kuninganna, Elisabeth'i ja Victoria poolt.

Briti kuningriikluse menusaladus johtub kahest allikast. Ühelt poolt on ta põhjuseks Inglismaa institutsioonid, s. o. riiklikud asutised, korrasüsteem, teiselt poolt valitsejad ise. Nagu enamik kunstiteoseid, pole Briti põhiseadus inimeste teadliku ja kavakindla mõtlemise toode. Ta eeskujulikkus seisab selles, et teda pole olemas. Ta pole, nagu Ameerika Ühendriikide põhiseadus, püha, peagu puutumatu dokument, vaid olukorrist sündinud tabade summa, mida uued olukorrad võivad muuta. Kuna kuningas George I ei osanud inglise keelt, lakkas kuningas juhatamast valitsuse koosolekuid. Nii teostus täidesaatva võimu jaotus ilma konfliktita. Konstitutsioonilise monarhia põhiomadus on selles, et kuningas, kes peab jääma vastuvaidlematuks vahemeheks, ei tohi vastutav olla ühegi valitsuse teo eest.

„Kroon“, kirjutab Asquith ¹⁾ ühes kuulsas memorandumis, „peab tegutsema nende ministrite vaate kohaselt, kel on antud hetkel alamkoja usaldus, olgu see vaade kokkukõlas või mitte valitseja isikliku seisukohaga. Ministrid kuulavad alati sügavaima aukartusega kuninga arvustusi või vastuväiteid ja kaaluvad neid kõige tõsisema tähelepanuga, kuid lõplik otsus kuulub kabinetile, sest parlamendi eest on vastutav tema, aga mitte kuningas. Krooni on võimalik

¹⁾ Inglismaa mitmekordne peaminister (1852—1928).

hoida väljaspool poliitilisi lahinguid vaid selle nõude täpse täitmisega.“

Vastupidi, ministrile oleks kuninga kompromiteerimine andestamatuks veaks. Ta ei pea mitte ainult hoiduma avalikult tsiteerimast kuninga sõnu, ta ei tohi mitte ainult ühelgi juhul liigitada teda mõnda poliitilisse erakonda, vaid peaministri ülesandeks on kanda

Kuninganna Elisabeth.

ise täielikku vastutust oma tegude eest ja mitte kunagi otsida varju kuninga tahte tagant.

Milles seisab siis kuninga tegevus? „Talle jääb kolm õigust: olla nõuandja, õhutaja ja hoiataja, ja arukas kuningas ei soovi kunagi teisi.“¹⁾ Kuningriigis ei tohi teha midagi, ilma et sellest oleks kuningale ette teatatud, ja Inglise valitsejad nõuavad õigusega, et see määrus jääks rikkumata. Oma ministreilt saadud informatsiooni tõttu, mida ta tõsisel

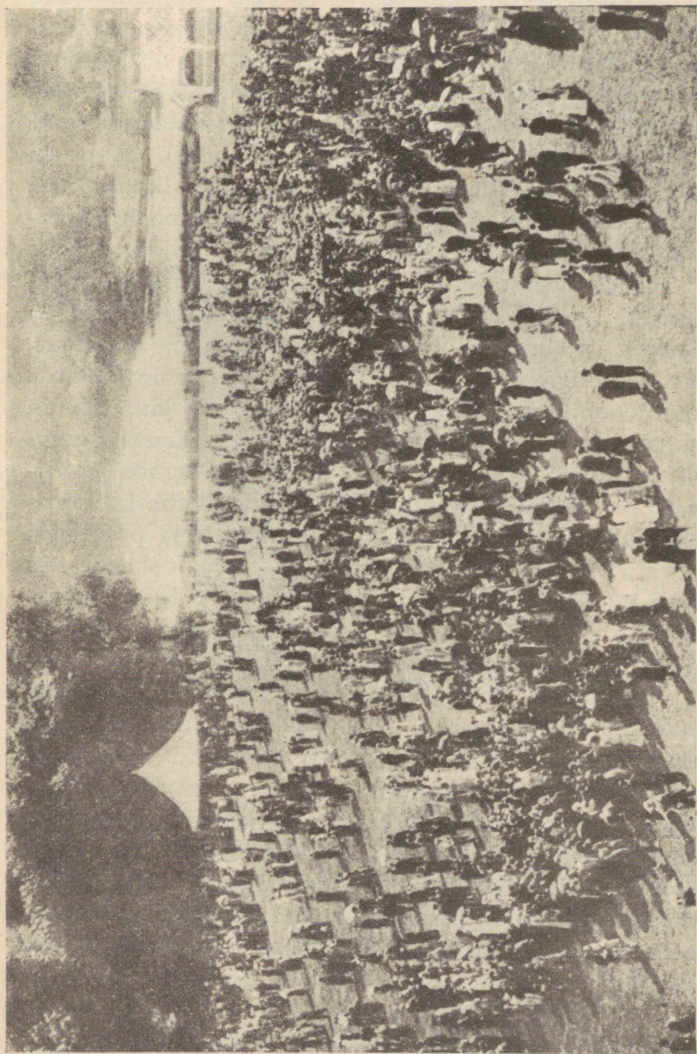
1) Bagehot: *The English Constitution*.

puhkudel võib täiendada opositsioonijuhtide ärakuulamisega (kuid mitte nendega küsimust arutelles), võib kuningas alati otsustada erapooletu vaatlejana. Ta ei saa midagi ära hoida. „Tähelepanu,“ ütleb ta peaministrile, „teie asute ohtlikule teele; mäletan sellist või teissugust pahandavat juhtu; muidugi, vastutav olete teie ja kui nõuate, annan oma allkirja, kuid ma hoiatan teid, teie teete eksisammu.“

Selliseid nõuandeid võetakse suure aukartusega, esiteks seepärast, et kuninga prestiiž on määratu, teiseks seepärast, et kuningas on oma krooni esimese alatise ametnikuna saavutanud varsti suuremaid kogemusi kui enamik ministreid. Et selgitada seda kuninga osa, kasutab sir Maurice Amos tabavat võrdlust: „Oletagem“, ütleb ta, „et riik on aktsiaselts. Teda valitseb administratsiooninõukogu, mis on parlament. Kuningas on selle äri vana omanik, kes on jäänud nõukogu esimeheks. Olles edasi andnud pea kõik oma aktsiad, pole tal enam hääleõigust, kuid ta jääb kõige lugupeetumaks nõunikuks. Kõik tehakse tema nimel.“ Mis paremus võiks olla, küsib ehk mõni, sel endise omaniku säilitamisel? Neid paremusi on mitu.

Monarhia on kõige pealt hästi arusaadav valitsusvorm. Massidel on loomulik, võitmatu kalduvus asetada oma lootusi ühele inimesele. Koondis või erakond pöörduvad liiga abstraktsete ideede poole. Isegi demokraatias kinnitub avalik arvamine ühele isikule. See tarve arvestada konkreetsete isikutega on eriti elav inglaste juures. „Prantsuse vabariigi deviis — vabadus, ühetaolisus, vendlus — on liiga abstraktne inglaste vaimule. Ta võib avaldada kiitust neile põhimõtetele nagu vene balletile või prantsuse moodidele, kuid nad jäävad võõraks ta loomule.“¹⁾

1) H. W. Nevinson.

Garden-Party — vabaõhuvastuvõtt Inglise kuninga poolt.

Kuningas on talle palju selgem sümbol. See maksab veel enam kui on tegu primitiivsete rahvastega. Nägin sõja ajal kafri pealikuid, kes olid tulnud Aafrikast mõnetuhande pärismaalasega, et teenida Briti rindel. Nad keeldusid uuendamast oma lepingut, kui see ei toimu kuninga juuresolekul. Kasutati kuninga sõitu Abbeville'i, et viia neid valitseja ette. Niipea kui nad olid kuningat näinud ja tema ära tundnud, nõustusid nad alla kirjutama uuele kokkuleppele.

Kuningliku perekonna elu, mida kõik jälgivad huviga, „viib kuningluse igapäevase elu tasemele.“²⁾ Kuninglik laulatus on alati suur rahvuslik sündmus, sest enamikule meestele ja kõigile naistele on laulatus huvitavam kui ükski dekreet. Kui see laulatus on romantiline, kui pruut on harukordselt kaunis, nagu oli kuninganna Alexandra, Yorki hertsoginna ja viimati printsess Marina, siis valdab rahvahulki sentimentaalne joovastus, mis on hädaohutu ja põhiliselt terve. Vanatüdrukud ja hüljatud mehed elavad siis nagu kuninga volitusel läbi kauneimat kõigist romaanidest. Just samuti on loodud enamik usundeid pühade perekondade ümber.

Lõpuks on kuninglik perekond kogu maale seltskondliku elu keskuseks. Pidulikkuste kaudu, mis teda ümbritsevad, kaitseb kuninglik perekond tabasid ja taltsutab kommetearengu kiirust. Uue kuninga väljakuulutamise sünnib täpselt nii nagu kesk-ajal. Olgu toodud kirjeldus Edward VII kuulutamisest: „Heerooldid ja Järeletulijad suundusid Linna. Nad pidid peatuma Temple'i²⁾ tõe ees, mida tähistas sümbolne nöör punasest siidist ja kus neid ootas *Lord-*

1) Bagehot.

2) Vana kirik Londonis, mis ühes ümbritsevate hoone-
tega moodustab südalinnaagrupi.

Maire (linnapea) oma tõllas, nõunikud ja šerifid (kõrgemad politseiametnikud). Trompetid kõlasid kolm korda. Londoni Linna Marssal lähenes ratsa kuni tõkkeni ja hüüdis kõmava häälega: „Kes seal tuleb?“ Järelkäijad vastasid: „Vapiheerold, kes palub sisse-

Õukonna esitlusele saabuv tütarlaps.

pääsu Linna, et kuulutada Tema kuninglikku kõrgust Edward seitsmendat.“ Nöör tõsteti üles ja rong astus fanfaaride saatel sisse. Nõukogu käsk anti edasi *Lord-Maire*'ile, kes vastas: „Tunnen selle paberi sisu, sain eile teada eelseisvast tseremooniast ja olen tulnud, et täita oma kohust Londoni Linna vanade kommete kohaselt.“ Ta kuulutas omakorda kuningat ja rahvahulk algas nüüd laulu: „*God save the King!*“

Edward VII kroonimise puhul kõik suur-aadlikud kasustasid oma perekondade traditsioonilisi õigusi: „Argyll'i hertsogil oli õigus kanda valitsuskeppi ja Lord Robertsil vaimlise õigluse mõõka. Lauldi hümmi, mida heebrea rahvas oli laulnud sel päeval, kui preester Sadok ja prohvet Nathan kuulutasid Salomoni kuningaks. Vana Temple'i peapiiskop, küürus ja peagu pime, võidis kuninga pead, rinda ja käsi... Londonderry markii asetask altarile Riigimõõga, ostis ta tagasi punasest sametist rahakotiga ja hoidis teda siis paljana kuninga kõrval, sel ajal kui peapiiskop viimast kroonis.“

Londoni elu kajastab hoovkonnaelu rütmi. Iga aasta mais ja juunis esitellakse seltskonda astuvaid noori tütarlapsi valitsejapaarile. Nad kannavad selle esitluse puhul juukseis kolme valget sulge (Wales'i printsi vapisümbolit) ja käes lillekimpu. Neil päevil võib mitme miili pikkuses näha Buckingham'i paleesse¹⁾ juhtivail alleedel seisatumas loendamatu autosid, mis on täis tütarlapsi ballikleitides ja tullvuaalides, vanamoeliste ehetega kaetud leskdaame, galavormis isasid ja vendi, kes ootavad paleesse pääsemise hetke. Määratu ja heatahtlik rahvahulk jalutab piki autosid, hinnates tualette ja nägusid, sel ajal kui jala ja ratsa *policeman*'id valvavad seda iseäralist pidurongi. Pisut hiljem leiab Buckinghami palees aset *Garden-Party* (hoovkonna vabaõhuvastuvõtt), kus *Lord Chambellan* (kõrgem hoovkonnaametnik, kes täidab tseremoniimeistri kohuseid) esitab kuningale ametlikke isikuid. Sel puhul võib aedades triibuliste telkide ümber näha kõndimas hindu vürste, maori pealikuid, haigeid daame oma ratastoolides ja

1) Inglise kuninga residents.

loendamatuud inglasi hallis silindris ja mustas või hallis sabakuues. Kui esimesed tööerakonna rahvasaadikud esinesid *Garden-Party*'l harilikes ülikondades, kohtles kuninganna Victoria neid erilise lahkusega, mis, nagu ta oma päevikusse märkis, „meeldis neile väga“. Mõni aasta hiljem tulid tööerakondlikud ministrid paleesse põlvpükstes ja siidsukis. Mõistlik inglane ei keeldu kunagi jälgimast vana taba, kui see ei käi ta usuliste veendumuste vastu. „Uute kihtide“ võimuletulek muudetakse hõlpsamaks erapooletu kuninga prestiiži kaudu, mis on püsivaks sidemeks mineviku ja tuleviku vahel.

Institutsioonid: Parlament.

Inglismaa on kesk-ajast saadik hoidnud alal kaks rahva esinduskoda, millest üks, Alamkoda, on valitav, ja teine, Lordidekoda, koosneb suuremalt osalt päri- vuslikest suurnikest, kellega liituvad piiskopid ja mõned kohtunikud (*Lords of Appeal*). Lordidekoda on olnud mitu korda hädaohus. 1832. aastal, kui ta oli vastu valimisreformile; 1909. aastal, kui ta oli vastu Lloyd George'i eelarvele, nõudsid radikaalid tema kaotamist. Kuid nad pole jõudnud kunagi veenda maad, esiteks seepärast, et kuningal olid vahendid peeride vastupanu murdmiseks, ähvardades nimetada juure enamuse muutmiseks tarviliku arvu ülemkoja liikmeid; teiseks seepärast, et peeride eneste seas on leidunud alati ettevaatlik juht, kes on andnud käskluse nagu omal ajal Wellingtoni hertsog: „*My Lords, pool-pööre paremale: marss!*“ Praegu polegi lordidel enam seaduse tagasilükkamise õigust; nad võivad ainult edasi lükata tema jõustumist.

Näiliselt on kummagi koja vahekorrad jäänud samuks nagu nad olid varem. Kuninglikus käsukirjas määratud päeval tuleb kumbki kokku oma istungisaali. Äkitselt kuulduv Alamkoja suletud ustele raskeid hoope ja üks uksehoidja teatab: „*Black Rod*“. See on Must Kepp, üks Lordidekoja ametnikke. Ta kutsub Alamkoda tulema Lordidekotta. Sel hetkel teatab Lordkantsler saadikuile, et Tema Majesteet palub neid nimetada *Speaker'it* (spiikerit — esimeest). Valitud *Speaker* paneb siis selga oma rüü ja paruka ja läheb Lordidekotta, et saada kuninga kinnitust ja nõuda Alamkoja nimel „kõiki nende vanu ja vaieldamatuid õigusi“, mis lubatakse kohe. Siis avab kuningas parlamendi troonikõnega (*King's Speech*), mis on redigeeritud peaministri poolt ja mille eest Alamkoda tänab kuningat erilise aadressiga.

Seejärel algavad istungid, mis avatakse iga kord palvega kuninga, kuninganna, Wales'i printsi ja parlamendi enda eest. Alamkoda täidab väga kindlaid ja täpseid reegleid. On keelatud kõnet lugeda, keelatud on läbi minna *Speaker'i* ja kõneleja vahelt, keelatud on esimeses reas kõneleval saadikul üle minna ühest kitsast vaibast, mille põhjus on selles, et omal ajal kandsid parlamendi liikmed mõõkasid ja ettevaatuse pärast näis olevat parem hoida neid paigal. Samuti on keelatud nimetada parlamendiliiget ta nimega. Peab ütlema: „Auväärt liige Reading'ist“ (1. reding)¹⁾; kui saadik on advokaat, siis üteldakse: „Auväärt ja õpetatud *gentleman*“; kui ta on ohvitser: „Auväärt ja vapper *gentleman*“. Kui mõni liige kõne ajal eksib nende reeglite vastu, äratavad koda kohe hüüded: „*Order! Order!*“ (Korda! Korda!).

1) Linn Oxfordi ja Londoni vahel.

Inglise rahvasaadik saab hääletada vaid isiklikult. Hääletajad lähevad kahte koridori, mis on määratud ja h ja e i jaoks; häältelugejad loevad nad üle; nii et on võimatu hääletada volitusel. Et võimaldada ärajäämisi, on saanud siiski kombeks lubada vastas-erakondade saadikuile kokkulepet, kus nad lubavad teineteisele puududa samal päeval. Sel kombel kao-

Westminsteri parlamendihoone.

tab kumbki erakond ühe hääle. Õhtul, kui *Speaker* kuulutab istungi lõpetatuks, hüüavad uksehoidjad: „*Who goes home?*“ (Kes läheb koju?), ja politsei kor-
dab seda hüüet kogu Westminsteri palees. See on sellest, et vanas Londonis oli hädaohtlik minna koju üksi. Need hüüded pidid looma gruppisid. Ta on saanud ülearuseks, „kuid kojale meeldib teda kuulda“.

Parlamendiliikmeil pole õigust loobuda oma vo-
litusist. Omal ajal peeti nimelt seda ametit tülilikaks, kuid vajaliseks, nagu vandekohtunikugi oma. See-

pärast polnud kellelgi lubatud tagasi astuda, kui ta oli kord nõustunud. Kuna see valjus tekitas suuri raskusi, siis on saadud temast mööda puht inglise kompromissiga. Iga rahvasaadik, kes võttis vastu mõne riigiameti, pidi lahkuma parlamenditoolilt; nii piisas siis tähtsusetu ameti leidmisest, et maha panna rahvasaadiku volitusi. See amet leiti: see on n. n. *Stewardship of the Chiltern Hundreds* (l. stjuədšip əv də tšiltən handridz)¹⁾, mis ei too kohuseid ega anna õigusi. 1751. aastast peale, iga kord kui mõni rahvasaadik soovib parlamendist lahkuda, palub ta *Chiltern Hundreds*'i; ta soov rahuldatakse ja sellega lakkab ta automaatselt olemast rahvaesindaja. Kuid ta pole loobunud oma volitustest ja traditsioon on päästetud.

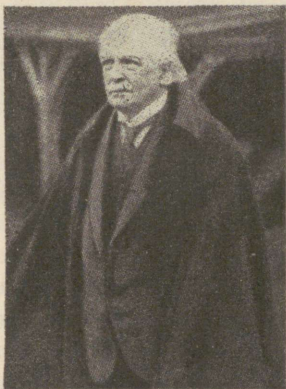
Inglise parlamendi väline ilme erineb väga teiste parlamentide omast. Nelinurkses saalis on vastastikku kaks tõusvat rõdu, millel asuvad pingid. Saali lõpus on *Speaker*'i kõrge tool; tema ees kannab lai laud *Masse*'i (sümboolset hõbenuia) ja eraldab ministrite pinki opositsioonijuhtide omast. Sellele lauale löigi Gladstone nii tugevasti, et pani lendama paberid, mis Disraëli seejärel korjas üles kavala muigega. Saal on liiga väike, et anda ruumi kõigile saadikuile, kuid teda hoidutakse ümber ehitamast. Et saada sõna, peab tõusma püsti ja äratama *Speaker*'i tähelepanu. Viimane annab sõna, nimetades saadikuid kombekohaselt.

Kui seadus on mõlema koja poolt vastu võetud, peab ta saama kuninga kinnituse, mille vormelid pole muutunud normanni kuningaist saadik. Rahandusseadus kinnitatakse järgmise vormeliga: „Kunin-

¹⁾ Kuningakrooni küngastike valvus.

gas tänab oma häid alamaid, võtab vastu nende heasoovlikkuse ja see on ta tahtmine.“ Tavalise seaduse puhul, mida valitsus esitab, on vormeliks: „See on kuninga tahtmine.“ Rahvasaadiku poolt esitatud seaduse puhul: „Olgu nagu soovitud“ ja lõpuks on kuninga keeldumisvormeliks: „Kuningas mõtleb järgi.“

Oluline seik: Inglise parlamendil pole kõnetooli. Iga saadik, iga minister kõneleb oma kohalt. See

Lloyd George.

väänab kahekorra ilukõne kaela. Kõnede toon on väga lihtne. Kui Joseph Chamberlain (džozef tšemberlain) debüteeris parlamendis, oli ta kõneoskusel võib-olla ainult see viga, et ta oli täiuslik. „See on suurepärase, härra Chamberlain,“ ütles talle üks vana parlamenditegelane, „see on suurepärase, kuid koda oleks liigutatud, kui teil aeg-ajalt õnnestuks kõhelda.“ Keegi parlamendiliige kaebas ühel päeval *Speaker*'ile kära pärast, mida tegi koda, ja ütles, et

tal on õigus nõuda kuulamist. „Ei, härra“, ütles *Speaker*, „teil on õigus kõnelda, kuid koyal on õigus otsustada, kas kuulata teid või mitte.“

Parlamentlikud asutised tegutsevad Inglismaal paremini kui teistel maadel. Selle põhjused näivad olevat järgmised: suurte, kindlalt organiseeritud erakondade olemasolu tõttu kaotaks mässuline rahvasaadik, kes muutuks erakonnajuhile vaenuliseks, oma koha. Väljaarvatud ettenähtamatud õnnetusjuhud ja tõsised lõhenemised erakonnas endas, seisab Inglise valitsusel parlamendi valitsusperioodil ees neli või viis aastat tööaega. Kui tekivad lõhed parlamendiga, on peaministril õigus parlamendi laialisaatmisega pöörduda rahva poole, ja see ähvardus, mis ripub alati parlamendi pea kohal, kindlustab valitsusele stabiilsuse. Peale selle juhib täidesaatev võim ka seadusandlust suurel määral. Rahvuslikekude sammude algatusõigus kuulub ainult valitsusele. Rahvasaadikul on väga vähe väljavaateid mitte ainult oma seaduse läbiviimiseks, vaid isegi selle kava arutusele võtmiseks. Ta ei saa vahele astuda valitsusasutiste tegevusse, et soovitada neile teatud tehinguid või teatud ametnikke, sest selliseile käikudele ei osutataks mingit tähelepanu. Olles kindel oma erakonna hääldes, pole peaministril mingit tarvidust võita neid soosin-gutega.

Kas selline täidesaatva võimu tugevus on kokkukõlas parlamentliku süsteemiga? Ütleksin meeeldi, et ainult see on kokkukõlas parlamendi olemasoluga, kuna vastupidine süsteem (seadusandliku võimu sissetung täidesaatva võimu alale) pole mitte parlament, vaid konvent (prantsuse revolutsiooni-aegne valitsus-ja esindussüsteem). „Demokraatia olemus“, kirjutab üks inglise riigimees, „ei seisa mitte üheski erilises

valitsusvormis. Ta koosneb kahest elemendist. Kõigepealt võimalikult tugevast valitsusest, kes peab kindlustama sõna- ja kriitikaõiguse; teiseks peab võimaseda valitsust asendada uuega ilma vägivalga ja ägeduseta, kui täiskasvanud valijate otsus seda nõuab.“

Inglise poliitika juhte:

Stanley Baldwin,

Winston Churchill.

Miks on suured erakonnad välja kujunenud Inglismaal ja mitte mujal? Üks inglise ajaloolane, võrreldes inglise ja prantsuse parlamentarismi, omistab selle nähte kummagi maa parlamendis jaalide erivusele. Westminsteri parlamendis nelinurkne saal, kus kaks lurjustepataljoni on vastamisi, eeldab lihtsat vastuolu; *Palais Bourbon*'is (prantsuse saadikukojas) või maldab poolsõõr-saal jagunemist sektorite viisi, millete pind võib olla nii väike kui soovitakse. Kuid on sügavamaidki põhjuseid. Inglise, kes on vähem individualist, nõustub kõige pealt meelsamini erakonnadistsipliiniga ja ustavusega ühele juhile. Edasi ei võimalda seal ühekordne hääletus väikeste koondiste

katsetusi. Lõpuks peab iga kandidaat maksma sisse kautsjoni ja see, kes ei kogu küllalt suurt häälte hulka, kaotab oma tagatise. See võtab julguse õnneotsijailt.

Võimatu oleks kirjeldada siin Inglismaa kohtukorraldust, mis on äärmiselt keeruline. Märkigem ainult kohtunikkude iseseisvust. Neid on vähe, nad saavad võrratut palka, on tagandamatud ja selle tõttu väljaspool igasugust poliitilist mõju. Ajalehtedele on valjult keelatud väljendada arvamus käimasoleva protsessi kohta või arvustada mõnd kohtuotsust. Laimulevituse kohta kehtivad kõige karmimad seadused. Need seadused tagavad vähemasti sama palju kui poliitilised sisseseaded parlamentliku korra vaba püsivust.

Välispoliitika.

Inglismaa välispoliitikat juhivad nagu peagu kõiki selle rahva tegusid pigemini vaistud kui põhimõtted. Mida käsivad siis inglasele ta vaistud? Ligikaudu seda:

— Oleme saareriik. Oleneme oma toidu ja teatud toorainete poolest meretranspordist. Kui meie sõja ajal ei saa valitseda merede üle, siis oleme kadunud. Järelikult, oleme automaatselt iga Euroopa riigi vaenlased, kes loob endale ähvardava laevastiku.

— Oleme tähele pannud, et iga riik, kes on saavutanud sõjalise ülevõimu mandril, hakkab pärast mandri vallutust soovima laevastikku ja meid ähvardama. Kas soovitakse näiteid? Hispaania, kes tõusis oma eeskujuliku jalaväe tõttu Euroopa valitsejaks, ehitas võitmatu *Armada*; Napoleon, võites Itaalia ja Saksa-maa, organiseeris Boulogne'i laagri, et rünnata Inglis-

maad; Wilhelm II, kes oli kindel oma sõjaväe üleolekule, ehitas Tirpitz'i laevastiku. Nii oleme siis ka mandri suurima sõjaväelise võimu vastased. Meie esimene siht on mandril alal hoida „jõudude tasakaalu“ (*balance of power*).

On oluline märkida, et kogu Euroopa ajaloo ulatuses on Inglismaa, selle tasakaalu eest hoolitsedes,

Ramsay MacDonald oma tütrega
hommikusel jalutuskäigul.

moodustanud aina koalitsioone nende mandririikide vastu, kes näisid muutuvat võimsaks, ja et alati, kui vastane löödud, aitas Inglismaa temal uuesti jalule tõusta, et nõrgestada sellega sama koalitsiooni, mida ta ise oli õhutanud. 1815. aastal kaitses ta Prantsusmaad Püha Alliansi vastu, ja Wellington surus Blücheri seisukohtadele ja isegi inglise avalikule arva-

misele vaatamata läbi rahu, kus Prantsusmaale jäid alles Elsass ja Lotring ja isegi enamik Aafrika asu-
maid, mis inglased olid vallutanud sõja ajal. 1920.—1930. a. vahel seevastu seisis Inglismaa enami-
kul konverentsidest Saksamaa eest. Tugevam Saksa-
maa leiaks Inglismaa automaatselt oma vastaste leeris.

— Inglismaa jääb nõrkade riikide kaitsjaks tuge-
vate riikide vastu, esiteks seepärast, et ta on vaba-
meelne, ja teiseks seepärast, et nõrgad riigid ei ehita
suuri laevastikke.

— Maailmas on teatud hulk asendeid, mis valit-
sevad Briti impeeriumi ühendusteid. Näidetena võiks
nimetada Gibraltari, Suezi kanalit, Pärsia lahte. Üks-
kõik, kes neid asendeid ründaks, ta muutub Inglis-
maa vaenlaseks ja peab saama lüüa. Sama maksab
Belgia ja Hollandi kohta, kust tugev vastane võib äh-
vardada ohtlikult Inglise rannikut. Inglismaa pole
lubanud ei Louis XIV-l ega Wilhelm II-l kinnitada
sinna kanda. Kui ta muutub närvlikuks, niipea kui
on küsimus Rheini vasemast kaldast, siis tuleb see
sellest, et Rheini suue asub „keelatud“ alal.

— Õhulaevanduse areng teeb Inglismaa haavata-
vaks ja ülemal merelaevastiku kohta nimetatud põhi-
mõtted laienevad tulevikus kahtlemata ka õhulaevas-
tikule.

— Kui võimalik, kaitseb Inglismaa oma ülemaa-
ilmalist asendit üksi, „uhkes üksinduses“. Kui ta aga
üksi ei suuda taltsutada liiga võimsat vaenlast, siis
liitub ta riikidega, kellede huvid sel hetkel ühtivad
tema omadega. „Inglismaal“, ütles Palmerston, „pole
ei igavesi sõprusi ega igavesi vaenusid; ainult ta huvid
on muutumatud.“

— Neid põhimõtteid, mida esitasime ja mis on
inglise poliitika alateadlikud alused, ei rakenda ing-

lased siiski alati automaatselt ja nende otsustes etendab sageli osa teisi tegureid. Paljud inglased kuuluvad otse usulist rahuarmastust ja siirast soovi organiseerida Euroopas kollektiivset julgeolekut. Kui nende hirm kõigi kohustuste eest on põhjustanudki, et nad on sageli aidanud nõrgendada Rahvasteliitu, mida nad ise on loonud ja toetavad, siis ei jää nad seepärast talle vähem ustavaks ja kannaksid ohvreid,

Inglise poliitika juhte:

Sir John Simon,

J. T. Thomas.

et teda päästa. Arvatagu juure, et inglise poliitika on liigtundliku avaliku arvamuse mõjul muutunud üldse väga muutlikuks, vähemasti näiliselt. Iga Briti valitsus vajab lahkusuliste kirikute kõlblat toetust ja pealinna varjatud tuge. Lõpuks avaldavad ka domioonid, kes on lõplikult võõrad Euroopa mandri asjadele, tagasitõrjuvat mõju, kuid nende tähtsust ei tohi üle hinnata.

Usund.

Inglise rahvas on siiralt usklik. Lugeses mälestisi läinud sajandist nagu Edmund Gosse'i „Isa ja Poega“ või „Mark Rutherfordi autobiograafiat“ võib mõista, mis on üldine usuga läbiimbunud elu. Pühapäev on veel 1935. aastal päev, millal teatrid on suletud, kuigi kinod on puht inglise vastuoksusena avatud. Teatud külades Wales'i maakonnas pööratakse Sabbati päeval kinotähti kujutavad kuulutustahvliid ümber, et möödunud võiksid tahvli teiselt küljelt lugeda pühalikke manitsusi.

1905. aastal Inglismaal õppisin tundma tõelisi inglise pühapäevi, mis olid tühjad ja sünged. Ühes Wales'i võõrastemajas, kus siis peatusin, elas keegi vana-mehe, kes kõneles pisut prantsuse keelt ja kes vestles minuga iga päev vähe aega minu kodukeeles. Ühel hommikul astusin talle harjunud kombel juure ja üllatusin, nähes teda vaenulise ja tõrksana. Mis olen talle teinud? mõtlesin endamisi... Lõpuks küsisin seda temalt eneselt. „Mitte midagi!“ vastas ta inglise keeles. „Kuid te peaksite mõistma, et prantsuse keel pole pühapäeva keel.“

Pühapäev oli siis pühendatud jumalateenistusele ja piibli lugemisele. Paljudes perekondades, eriti Põhja krahvkondades, tähistas iga päeva ja peagu iga tundi usuline toiming. Perekondlikud palved hommikul ja õhtul, piibli lugemine peatükk-haaval, kohustus õppida sealt iga päev pähe teatud salmid, hümnide laulmine harmooniumi saatel, pühapäevakoolis käimine, kolm pikka pühapäevast jumalateenistust hämmastavate jutlustega, kus paljastati patte ja ähvardati patustajaid igavese needusega, usk pühakirja aja-

loolisse ja sõnalisse tõepärasse ja nii suur aukartus tema vastu, et kui Piibel kogemata kukkus laualt, siis järgnes vaikus nagu oleks taevast ise langenud alla, pühapäevased pidulikud kõnelused, kus ei tohtud nimetada ühtki ilmlikku asja, kõiki neid mõtteid, kõiki neid tegusid juhtis usk ja millelgi muul polnud tähendust. Mis tähendas sport, kui võis langeda igavesse needusse.“¹⁾

See valjus on veel suurem lahkusuliste juures. Teatavasti on Rooma kirikust lahkumise järele, mis sündis Henry VIII ajal, Inglismaa ametlikuks usuks Englise kiriku oma, nn. anglikanism. Kuid selle kiriku ja teiste sektide vahel, kes keeldusid alistumast tema reegleile, tunnustamast tema piiskoppide otsuseid ja kuulutamast tema usutunnistust, algas uus võitlus, milles Cromwelli revolutsioon oli üheks episoodiks. Stuart'ite restauratsiooniga anglikani kirik ja piiskopid võitsid. Sellele võidule vaatamata on lahkusuliste element jäänud Inglismaal väga võimsaks. Paljude inglaste iseloomus on midagi sügavalt individualistlikku, mis ei lepi katoliiklikkude preestrite autoriteediga ega isegi anglikani pehmema kleeuse valitsusega. „Kraapige pisut inglasi ja te leiaste protestandi,“ ütleb üks tõepärane vanasõna.

Presbüteriaanlased moodustavad ilma piiskoppideta kiriku, mida juhivad vanemad. Nad olid šotimaal kõikvõimsad ja valitsesid Charles I ajal mõõduvalt ka Inglismaad. Metodism on pärit John Wesley'ist (1703—1791). XVIII sajandil, kui valitsev kirik „tegi võimatuks igasuguse usuinnu“, jutlustas Wesley vennastelt Morave'idelt laenatud õpetust, mis kinnitas, et Püha Vaim võib äratada äkilisi usu-

¹⁾ Nevinson.

pöördeid, võib anda inimesele nagu uuestisünni ja lubada tal võita pattu. Wesley tahtis jääda valitseva kiriku alla, kuid ta vabaõhu-jutlused, ta lihtrahvast kuulajaskonna ägedused (krambid, karjatused ja hüüded) pahandasid sügavalt „auväärt“ vaimulikke, kes mõistsid hukka sellise „meetodi“. Vastu oma asutaja tahtmist niiviisi kirikust välja heidetud, moodustasid metodistid mõjuka lahk-kiriku.

Quaker'ite (kveekerite — sõprade seltsi) usulahk loodi XVII sajandi keskpaigu ühe kangrupoja, George Fox'i poolt. Ta levitas omamoodi „müstilist ja kristlikku vabamõtlust“. Kveekerid läksid kirikuisse, et hurjutada preestreid, kuulutada algaegade ristiusku, ja kui neid sel puhul rünnati, võtsid nad laimusõnu ja hoope vastu, ilma et oleksid end kaitsnud. Fox kuulutas kurja talumist vastu hakkamata ja sisevalguse õpetust, mis pidi asendama preestrite töö ja piiblikäsud. Kveekerid sinatasid üksteist ja elasid täielikus lihtsuses. Tuhanded pöördusid sellesse usku, mis pole praegugi kadunud. Mõned kveekerid on saavutanud suurt edu ka ilmlikus elus (Cadbury ja Fry, kveekereist suurtöösturid, olid 1905. aasta ümber ühtlasi šokolaadivabrikandid ja vabameelse ajakirjanduse omanikud, millest ka viimase nimetus: „*Cocoa Press*“, kakao ajakirjandus. Teised suured maitseaine-töösturid toetasid seevastu vanameelseid).

Uusim inglise sekt, *P ä ä s t e a r m e e*, loodi 1865. aastal kindral Booth'i (1. buud) poolt. Ta õpetab ülimalt kohustusena enese ohverdust hingede päästmiseks ilma ühegi naeruväärsuse kartuseta. Londonis võib näha kõigil tänavail neid vormis mehi ja pikliku kaap-kübaraga naisi ja kuulda kõigil tänavaristlusil nende pasunakoore ja hümnilaule. Algul rahvas nae-

ris Päästearmee esinemiste ja sõjaväelise vormistuse üle. Hiljem oldi sunnitud tunnustama, et ta tegi palju head ja esindas julget ning ühiskondlikult kasulikku käitumist. Kuningas Edward VII kutsus kindral Booth'i oma kroonimispidustuste külaliseks.

Võitlus rooma-katoliku kiriku ja anglikani kiriku vahel pole lõppenud. Katoliku kiriku pooldajate hulk kasvab iga aastaga uute pöördumiste najal, kuid see kasv pole seni ulatunud suuruseni, mis kohutaks valitsevat kirikut. Viimase eriharuna on pealegi olemas n. n. „*High Church*’i“ (Kõrge Kiriku) liikumine, mis püüab läheneda katoliku kirikule oma jumalateenistuse toreduse, altarite välise hiilguse ja preestri rõivastega jumalateenistuse ajal. Tõelised protestandid põlgavad selliseid kontsessioone (järeleandmisi). Nad pilkavad hilpusid, värvilisi aknaid, lillesid. Nad tõlgitsevad pisimaidki asju valitsevas kirikus arengumärkidena Kõrge Kiriku poole. Armuannivaagna asendamine suletud laekaga, kinniste pinkide asendamine toolidega ja teised sellised seigad on äratanud ja äratavad veelgi kiriklikke tormisid.

Selline nagu ta on, on anglikani kirik puht inglise toode ja kompromissivaim, mida talle heidavad ette katoliiklased, moodustab ta jõu Inglismaal. Niihästi usu alal kui poliitikas asetub briti paindlikkus vastu rooma sirgjoonelisusele. Korduvalt on püütud lähendada rooma-katoliku kirikut anglikani kirikule, eriti Malines’is, kus kardinal Mercier juhatas nõupidamisi. Kuid paavsti entsüklika: „*De vera religionis unitate fovenda*“ (Õige usu ühtluse soodustuseks) mõistis hukka inglise katolitsismi.

Kas on Inglismaa praegu sama usklik nagu ta oli varem? Darwinismi ja teaduste edusamme üldiselt mõisteti algul usuvastaste liikumistena; palju noori,

eriti haritud kihis, on eemaldunud usust. Kuid ei saa ütelda, et kogu rahvas oleks muutunud uskmatuks. Hiljutised vaidlused *Prayer Book'i* (Palveraamatu) kohta tõendasid, et protestantlikud kired on jäänud väga tugevaiks. See palveraamat on 1662. aastast. Anglikani vaimulikkude täiskogu otsustas pärast sõda uuendada teda mõnes punktis. (Kohustus paluda kuninga eest. Õiguse andmine piiskoppidele lubada preestritel kõrvale panna pühitsetud leiba ja viina, et anda armulauda haigeile ja surijaile.) Need vaimulikkude poolt vastu võetud muudatused lükati 1928. aasta juunis parlamendi poolt tagasi. See ilmliku esinduskogu vahelesegamine usuasjusse näitab, mil määral Inglismaa on jäänud ustavaks protestantlikule vaimule.

Üks uus õpetlaste kool (Jeans, Eddington) püüab näidata, et pole vastuolu teaduse ja usu vahel. Enamik inglise poliitikuid on usklikud. Ramsay Mac Donald ja Lloyd George loevad mõnikord pühapäeval oma kirikus päevaevangeeliumi. Disraëli ütles, et Inglismaad ei saa valitseda lahusuliste häälte vastu. See on jäänud tõeks ja annab Euroopa diplomaatidele rohkesti peamurdmist.

Kasvatus.

Hilise ajani Inglismaal polnud rahvakoolide võrku, mis oleks kõigile lastele võimaldanud tasuta algharidust. Koole peeti ülal vabatahtlikkude annetustega. Enamik neist oli asutatud eri kirikute poolt. 1870. a. oli umbes poolteist miljonit õpilast neis erakoolides, kuid umbes sama suur hulk lapsi ei saanud õpetust. Forsteri seadus 1870. aastast lõi n. n.

Board School'id (1. boord skuul), esimesed riigikoolid, mis elatusid õppemaksust. Need koolid pidid olema usulised, kuid mitte kiriklikud. 1881. a. peale õppis mitmesuguseis koolides neli miljonit last.

Noored *gentleman*'id Westminster'i koolist.

Praegune süsteem, mis pole ka väga ühtlane, võimaldab algharidust kõigile lastele.

Aristokraatia ja kodanluse lapsed saavad keskastme haridust n. n. *Public School*'ides (avalikes koolides), mis oma nimele vaatamata on erakoolid. Vanimad neist — Winchester, Harrow, Rugby, Eton, Westminster, Saint-Paul — on jäänud tõelisiks üldrahvuslikeks asutisiks; teised, nooremad — Clifton, Marlborough jne. — rakendavad samu meetodeid.

Võtkem näiteks „*Public School*’ide kuninganna“, Etoni kool. Väljudes Windsor’ist, kuninga linnast, matkaja sammub üle Thames’il asuva silla ja leiab teisel kaldal Eton’i. Windsor on olemas vaid lossi tõttu; samuti elab Eton vaid kooli tõttu ja kooli jaoks. Eton ja Windsor elavad sõbralikus naabruses. Kuningas käib vahete-vahel külastamas koolipoisse; viimased on sõjaväemundris auvahtideks suurtel Windsor’i pidustustel.

Eton’il on hulk iseäralisi traditsioone: enne kõike rõivastis, mis on tuttav kogu maailmas, kuna ta on saanud peaaegu kõikjal laste pidulikuks ülikonnaks. Ta koosneb silindrist, mida kantakse peaaegu alati kuklas; suurtel peale selle sabakuuest ja väikestel isesugusest sabata vestist, mida mujal kutsutaksegi „eton’iks“. Kõneldakse, et see ülikond on pärit ühest leinarõivastisest, mida kool kandis XVIII sajandil ühe valitseja surma puhul ja mida unustati kõrvale panna. Nii kantakse teda tänaseni. Teiseks Etoni kooli lugupeetud traditsiooniks on puupakk, mille *headmaster* (kooli direktor) annab õpilasile ihunuhtlust. Paku naabruses asuvas kapis näitab külalist juhtiv kooliteener vitsu. Need sarnanevad pilliroost tehtud luudadele ja koolil on alati tagavaras paras hulk, sest ainult värsked vitsad valmistavad süüdlasele tõsist valu. Noored inglased ei karda neid kehalisi karistusi; nende arvates mööduvad need kiiremini ja pole nii masendavad kui kinnipidamine. Endisele Etoni kooli kasvandikule on suureks auks selle paku varastamine. Paljude sajandite jooksul on see õnnestunud ainult üksikuil ja neid võidusaake hoiavad vanade etonlaste perekonnad suure uhkusega.

Sest etonlane jääb eluajaks etonlaseks. Elus toetavad etonlased üksteist vastastikku. Kui sõja ajal

ueeks diviisikindraliks sai mõni etonlane, võis juba ette ütelda, et staapi jõuab varsti teisigi etonlasi. See soosisklev eelarvus pole seejuures ebaõiglane, sest etonlased teavad, et nende koolis õpetatakse moraalikäske, mis kujundavad usaldatavaid inimesi.

Jõgedena laiu teid.

Inglise kool püüab kujundada enam karaktereid kui vaime. Koolist väljudes peab noormees olema õppinud olema kuulekas juhile, ustav grupile, mitte kunagi valetama ja oskama käsutada ja juhtida teisi,

Eton'i mänguväli.

kui tal selleks on võimeid. Praegugi tsiteeritakse veel seda vana lauset, mis ärritab paljusid nüüdisaja inglasi, et „Waterloo lahing võideti Eton'i mängu-

väljal“. Prantsuse ühiskonnateadlane André Siegfried arvab selle vastu, et kriketi- ja jalgpalliväljakuil on kaotatud Rahu lahing. On muidugi kindel, et täielikult spordile pühendunud noorus saab eluks puuduliku ettevalmistuse, kuid tõsiste õpingute kõrval võib sport olla võrratuks kõlbliseks kasvatusvahendiks.

Kipling on kirjeldanud selle kujundusvahendi mõju. „Kümme aastat kolledžiskäimist Inglismaal ei õhuta põrmugi unelmaid. Georgie omandas oma rinna-ümbermõõdu ühes mõne teise asjaga, mida trimestrilehtedes ei mainita, tänu sellele kriketi, jalgpalli ja murdmaajooksu süsteemile, mis täitis neli kuni viis päeva nädalas, ühes kolme kepinuhtlusega, mida anti iga puudumise eest neilt pidudelt... Ühel heal hommikul ärkas ta au sees, kooli vanemana, mängude kaptenina, tülide üldise vahekohtunikuna, õpetaja enda sõbrana ja ühtlasi liitlasena. Ta oli enne kõike vastutav selle eest, mida nimetatakse kolledži tooniks, ja vähesed inimesed kujutlevad, millise kirgliku andumusega teatud tüüp noormehi kiindub sellesse töösse... Tema seljataga, mitte väga lähedal, valvab kooli juhataja, tark ja tagasihoidlik isik, kes sisendab talle enam varjatud sõnade kui otseste selgituste abil, et noored poisid ja suured inimesed kujundatakse kõik sama vormi järgi ja et oskus kohelda ühtesid toob samal ajal kaasa võime valitseda teisi.“ On võimalik, et see kasvatusetüüp kaotab ühel päeval väärtuse ja aupaiste uueaegses mehaanilises maailmas, mida hakkavad valitsema järjest enam kõigi alade tehnikud. Sellest oleks kahju, sest ta kujundas juhte. Distsipliin on lõpuks ka tehnika, võib-olla vanim ja tarvilikum.

Kõnelesime juba ülikoolide puhul äärmise vaim-

lise julguse ja sügava vormiaustuse ühendusest. Sellest võiks anda võib olla konkreetsema kujutluse, kirjeldades mõningaid pidulikke kombeid, näiteks seda, mille puhul Oxford'i ülikool jagab iga aasta välja oma audoktoraate ja doktoridiplomeid. Sajandite mõjul heledaks kulunud kivivõlvide alla koguneb punaseis mantleis ja iseäraliste sametmütsidega inimesi. Kantsler, mustas kullaga tikitud kuues, on neist kõigist pea jagu kõrgemal; üks paaž kannab ta kuue saba. XVIII sajandil kinkis lord Crewe ülikoolile teatud rahasumma, et enne pikale veniva tseremoonia algust jagada selle eest uutele doktoritele puuvilju ja veini. Praegugi, kahe sajandi pärast, tulevad Oxford'i professorid ja külalised *Encaenia* päeva hommikul maitsma lord Crewe' virsikuid ja maasikaid.

Eeskõneleja hüüde peale moodustub rongikäik: metallnuiadega varustatud ülikooliteenrid, kantsler ja tema paaž, abi-kantsler, teoloogia doktorid, õigusteaduse doktorid, keelte ja kirjanduste ja ajaloo-teaduste doktorid, loodusteaduste doktorid, muusika doktorid. Filosoofia ja loodusteadus jäävad Oxfordi kolledžites teoloogia alamaiks. Pidulik käik läbi vanade tänavate, *Sheldonian Theatre*'i¹⁾ sissekäigul peatus. Kantsler astub üksi sisse; uued doktorid ootavad. Amfiteatris, kus ülikool on koos, mängib orel. Jõudes kõrgele istmele, mis teda ootab, kantsler puudutab püsti seistes oma mütsi ja pöördub ladina keeles kuulajate poole, selgitades neile kokkutuleku otstarvet: „Kas auväärt koosolek on nõus loovutama õigusteaduse doktorikraadi lord Derby'le? lord Tyrrell'ile? kõrgesti austatud Arthur Hender-

1) Oxfordi ülikooli aulahoone.

sonile? *Placet ne vobis, Domini Doctores! Placet ne vobis, Magistri!*" (Kui see teile meeldib, õpetatud härrad!)

Pärast seda, kui koosolek on kiitnud valiku heaks, saadab kantsler ülikooli teenrid doktorite järele. „*Ite, bedelli... Minge, pedellid...*“ Rongikäik astub saali ja eeskõneleja esitleb eeskujulikus ladina keeles iga doktorit kantslerile. Nende tseremooniatega väga õpetatud kuulajaskonna naudingut tõstavad eriti teravmõttelised epigrammid ja roomlasile tundmata ametite ja sündmuste ülekanne ladina keelde. Lord Tyrrell'i saadikukarjäär kõlas selles ülekandes ladina keelde järgmiselt: „*Nuper ad Franco-Gallos legatus, sagacitate sua res nostras prospere egit, hospitum animos lepore sibi et morum suavitate devinxit...* Saadikuna Gallias etendas ta oma arukusega meie asju ja võitis oma kommete veetlusega oma võõrustajate vaimud.“ Kuidas kõnelda ladina keeles õhuministrist? „*Artem Daedaleam colentes plurimum adjuvit...* Ta abistas võimsalt neid, kes harrastavad Daedaluse kunsti.“ Kuidas ütelda, et härra Arthur Henderson oli suur Ametiühingute juht ja juhatab nüüd Väevähenduse komisjoni? „*Operarius olim ipse operarium jam diu inter duces et principes numeratur...* Omal ajal ise tööline, loetakse teda praegu tööliste juhtide ja vürstide hulka... *Neque quisquam nostratum dignior est visus qui conciliis illi praesideret cui propositum est ut in aeternum „cedant arma togae“...* Keegi meist pole paistnud väerikamana juhutama seda nõukogu, mille püüdeks on, et relvad asendataks igaveseks toogaga ¹⁾.“

Neid kombeid võib pidada õpetlaste mänguks,

• 1) tooga — vanade roomlaste tsiviilmantel.

Cambridge'i ülikooli värav.

kuid neis on enam kui ainult mängu. Neis liituvad üheks elavaks tervikuks pärimused ja olevik. Neis on tunnustatud korra väärikust, pidurõivaist tingitud liigutuste ülevat aeglust, kõigutamatu tseremoniaali auväarsust. Neis avaldub üle erakondade ja fraktsioonide tõusev rahvuslik kokkulepe, mis austab kätutult teatud iseloomujooni ja ustavust oma maale. Ja lõpuks, selles surnud keele kultuses peitub lugupidamist päevahuvidest üle ulatuvale üldinimlikule kultuurile.

Nende ülikoolide sisemine tüsedus ja vanadus seletab teiselt poolt ka inglise üliõpilaste seas esinevat vaimlist julgust, mis hämmastab ja kohutab kogu mandri inimesi. Oxfordis on vaim veelkord väga vaba seepärast, et reeglid on seal vaidlematult kindlad. *Union*, üliõpilasühing, kus üliõpilased vaidlevad poliitiliste küsimuste üle, hääletab paradoksaalseid otsuseid: „Koosolek kahetseb, et ühelgi vandeseltslasel pole seni õnnestunud õhku lasta Westminsteri parlamenti.“ Kuulsaimad ministrid, valitsusejuhid tulevad siia kõnelema mitte ilma kartuseta, sest noored kõnemehed kohtlevad neid ilma aukartuseta. Üks juht, kelle erakond oli olnud suur, kuid vähenes järjest, võeti siin vastu selle lausega: „Oleme kuulnud siin palju matusekõnesid, kuid täna kuuleme esimest korda laiba enda suust.“ Üks teine poliitika-tegelane, kes oma laialivalguva enamuse alalhoiuks oli osutanud liiga suurt vabadust oma põhimõtete rakenduses, kuulis end võrreldavat „konservatiivse kameleoniga (sisalik, kes muudab kiiresti ümbruse kohaselt oma värvi), mis on pandud ruudulisele riidele“ ja „Piisa torniga, mis on kallakil, kuid aina eri suundadesse“.

Mõtteparadoksid, vaistude kindlus, see võiks olla

briti vaimu definityooniks, ja see pole kaugeltki halb segu. Kindlate raamide puududes inimvaim langeb korratusse ja hullusse. On need raamid olemas, siis sünnib areng nende toel ilma hädaohuta. Sellised olid vähemasti mu mõtted, nähes Auväärt Arthur Henderson'i seisvat oma punases kuues endise India asekuninga, nüüdse Oxfordi ülikooli kantsleri jalge ees, kes nimetas teda hoolikas ladina keeles järgmiselt: „*Vir insignissime, plebi laboriosae in loco avunculi familiaris...* Kõrgesti lugupeetud mees, kes on koduseks onuks töökale lihtrahvale.“ Arthur Henderson on tõepoolest tuntud kogu inglise töölistonnas sõbraliku „onu Henderson'i“ nime all.

„Oleks hea,“ ütleb inglise filosoof Bacon, „kui inimesed käiksid oma uuenduses Aja enda eeskuju järgi, kes uuendab tõesti palju, kuid rahulikult ja vaevalt märgatavate järkude viisi.“ See on Oxfordi ja Cambridge'i meetod.

Inglaste lõbustused.

Keegi ei mõista üht või teist rahvast, kuni ta ei tea, millised on ta lõbustused. Inglaste omad näivad olevat väga lihtsad.

Maaelu ja aiad. — Kuigi inglased on tänapäev linlased, põlvnevad nad rahvast, kes XVIII sajandini elas pea täielikult maal, mille kohta neil on jäänud endine kiindumus. Rikkais klassides omavad kõik, kel võimalik, mõisu ja veedavad neis oma vabaja. Sir Edward Grey kõhkles vastu võtmast välisministri kohta, sest kartis, et *Foreign Office*'i töömured ei jäta talle aega sõita iga nädal jõe, kus ta armastas kalastada. Vähimalgi eeslinnamajal on oma

aed, mida lihtrahvas harib oma lõbuks. Inglannad tunnevad lilledel ladinakeelseid nimesid; nad tunnevad liike, mida tuleb istutada teatud aastaajal, et saavutada õiekroonis teatud värvivarjundeid. Seemnekauplejate hinnakirjad on kõigi maamajade laudadel.

Isegi Londoni keskel säilitavad pargid maa ilme. Hyde Park'is karjatuvad lambakarjad. Linna veerul,

Hyde Park'is karjatuvad lambakarjad.

Richmond Park'is, kitsed ja hirved jalutavad vabalt murul, mida katkestab siin-seal üksik tamm, metsik rododendronipõõsas, mõni tiik. Ilusate maakohtade alalhoid on küsimus, milles kõik erakonnad on üksmeel. Igas inglases peitub looduse- ja maalaulik. Noortel ohvitseridel, kes oleks kahtlemata punastunud ja vastu vaielnud, kui oleks juletud neile ütelda, et nad armastavad luulet, oli sõja ajal nende lühikese

sineli taskus igal mõni värsikogu, kus kirjeldati, nagu tähendab Stanley Baldwin, „Inglismaa hääli, haamrikõlahtusi alasile külasepa juures, vikatitera kõlinat luisukivi vastu ja sahka, mis ilmub künka tipule, seda vaatepilti, mis kehastab Inglismaad nii kaua kui ta on olnud maa.“ Esteetide rahvas, on öeldud ta kohta, ja see on tõsi. Iluhuvi on siin väga elav. Shakespeare'i ajal kõlas kogu maa poemest ja lauludest. Puritanism ja tööstuslik revolutsioon ähvarda-

Wembley' staadion.

sid hävitada seda Inglismaad, kuid ta sünnib uuesti. „Kirjeldaksin inglise rassi põhiliselt kujutlusrikkana, luulelisena ja musikaalsena,“ ütleb H. Nevinson.

S p o r t. — Ajada väikest palli targalt konstrueeritud kepiga, heita teda reketilt väljaarvestatud nur-

kade järgi, juhtida suuremat palli jala või käte abil läbi liikuvast mängijate rindest, jälitada loomi, panna neid jooksma, tappa neid, kõik need tegevused näivad inglasele olevat maailma tähtsamaiks toiminguks. Inglased kuuluvad lõpmatu kannatlikkusega jutustust mõnest golfimängust või ajukahist. See spordikultus ei hämmasta mandrieurooplasi enam nii nagu paarikümne aasta eest, sest oleme omakorda õppinud huvituma neist süütuist võitlusist. Kuid me ei anna siiski praegugi neile nii suurt osa oma elus.

Kui loete Londoni tänaval *Evening Standard*'i (1. iivning ständed) või *Evening News*'i (1. iivning njuus) reklaamplakateist: „Kohutav lüüasaamine“, siis võib juba arvata, et tegu pole sõjalise kaotuse ega diplomaatilise nurjumisega, vaid võib-olla mõne Inglise kriketimeeskonna lüüasaamisega Uus-Meremaal. Väga sageli hinnatakse meest ta sportlikkude saavutiste järgi. „See-ja-see“, üteldi sõja ajal, kõneldes ühest staabiohviterist, „ta pole võib-olla väga tark, kuid ta võitis Indias Kadiri karika.“ Kuulsa Etoni koolijuhataja doktor Warre'i (1. uor) eluloos kirjutab ta biograaf täie tõsidusega: „Ta oli suur usuline kõnemees ja suur aerutaja“, asetades need mõlemad voorused ühele pinnale. Üks selline kriketimängija nagu W.-G. Grace on samakuulus kui mõni riigimees, palju kuulsam kui mõni suur kirjanik, ja temale pühendatakse pikki ja üksikasjalisi elulugusid. Spordihuvi ületab isegi poliitilised kired. Üldstreigi ajal korraldati jalgpallivõistlusi politsei ja streikijate vahel. Suured hobuste võiduajamised on rahvuslikud pidupäevad, samuti kui Thames'i Oxford-Cambridge'i sõudevõistlus.

Näitelava. — Teatrihuvi on Inglismaal jäänud väga elavaks. Öhtul kella kaheksa ja poole

ühiksa vahel on see Londoni osa, kus asuvad tähtsamad etendustesaalid (*Picadilly, Shaftesbury Avenue*), vaid tihedalt kokkusurutud autoderodu, mille vahel põiklevad noormeeste saatel tütarlapsed rohelistes, lillades, roosades kleitides. Näitlejad on eeskujulikud, eriti realistlikus komöödias. Publik on ka kõige hõlpsamini naerma aetav kogu maailmas. Pariisist Londoni ülekantud revüüstseen äratav Londonis kaugele elavamat naeru. Nagu varem, nii peab praegugi igal etendusel olema *Lord Chambellan*'i luba. Inglismaal on nii siis teatrite tsensuur, kuid see tsensuur, mis omal ajal oli vali, on muutunud üsna heldeks ses osas, mis puutub kommee kujutusse. Londoni lavadel võib mängida jälle Congreve' ja Wicherley' väga julgeid komöödiaid ja sama julgeid modern tükke. Tsensuur on jäänud valjuks ainult nende tükkide kohta, mis võiksid äratada ühiskondlikke rahutusi või põhjustada rahvusvahelisi sekeldusi, ja samuti nende kohta, mis toovad lavale jumalikke isikuid. Puritaanid omal ajal olid sulgenud teatrid; nende mõju näitelavale on jäänud püsima vaid selles viimases keelus.

Seltskonnaelu. — Erinedes südamandri omast, etendab seltskonnaelu Inglismaal vähemasti sama suurt osa kui näiteks Prantsusmaal. Ta on tihedalt seotud poliitilise eluga, sest viimase raskusepunkti pole ümber asetanud ükski revolutsioon. Hulga „krahviperekondade“ peatumine Londonis langeb kokku parlamendi istungjärkudega. Londoni hooajal (mai-juuni-juuli) on seltskonnaelu aktiivsus tipul. Ühe balli või lõunasöögi andmiseks teatud majade perenaised määritlevad päeva juba mitu kuud ette.

Briti vestlusel on ranged reeglid. Lauas lõunasöögi ajal on üldine vestlus väga haruldane. Seda

nähtust on seletatud inglise häälte tasase loomuga, mis ei kandu kaugele. Omistaksin seda pigem iga teeskluse ja liialduse põlgusele. Pöörata endale kogu seltskonna tähelepanu oleks ebasünnis. Sellest on mööda juba terve sajand, kui lady Holland, kuuldes lord Macaulay'd (l. meikjolei) ¹⁾ suurepäraselt, kuid liiga pikalt kõnelevat, kutsus oma majavalitseja: „Minge ümber laua ja teatage lord Macaulay'le minu poolt, et sellest jätkub.“ On reegliks, et peab kõnelema ligikaudu võrdselt oma kahe naabriga. Kaks või kolm korda lõuna jooksul võib näha mehaanilisi peanoogutusi, mis röövivad teilt kaaskõneleja mõnikord poole lause pealt.

Millest peab kõnelema? Kõigest, tingimusega, et ei asetata isiklikke küsimusi, et ei osutata liiga elavat huvi ei kirjanduse ega kunstide kohta, et välditakse pedantsust, et peidetakse kõik oma asjatundmine huumorimaski alla, ja enne kõike tingimusega, et ei tehta midagi, et kiskuda oma naabrit „välja ta isikulisest sügavusest“. Kui ta kaotab jalgealuse, siis olete teie halvasti kasvatatud. Kui ta aga on hea ujuja, siis tuleb teda kaasa tõmmata tasakesi, ettevaatlikult, jättes talle igal hetkel, kui ta soovib, võimalus tagasi pöörduda kaldamadalikule, kus võib olla rahulik ja julge. Kirjanikule ei kõnelda nende raamatuist ega ministreile nende poliitikast. Mitte seepärast et inglased meelitusi ei armastaks, nagu kõik inimesed, kuid need peavad nende puhul olema osavamad ja varjatamad.

Kuid see kõik ei maksa enam selles väikeses haritud ja üsna põlglikus seltskonnaringis, mida võiks nimetada *Bloomsbury* (l. bluumzberi) ringiks, kuid

1) Kuulus inglise ajalooliste esseede kirjanik.

mis tõeliselt käib koos teatud majades ka Chelsea's (l. tšelzi) või Mayfair'is (l. meifeə) ¹⁾. Selles ringis on vestlus katkematu epigrammide ahel ja avastab igas lauses uskumatut ja universaalset eruditsiooni (teadmiste hulka, silmaringi avarust). Kuid ka siin

Inglise aed.

avaldub inglaste vaimline häbelikkus kõne äärmises kiiruses ja viidete salapäras. Näib, nagu tahaksid inglased oma vaimusädeluse eest paluda andeks oma hääduse tumedusega. Pärast lõunasööki näete pere-naist tõusvat äkki püsti. See on hetk, mil naised

1) Londoni linnaosad.

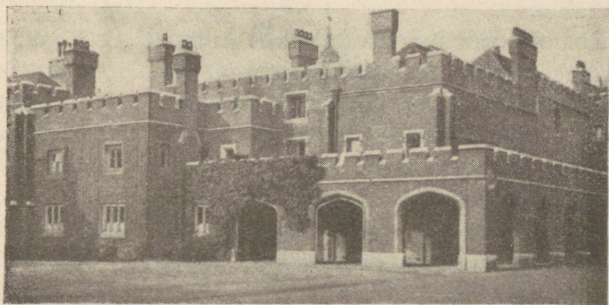
lahkuvad söögisaalist. Mehed jäävad üksi, üheks sigariks. Nad lasevad ringi käia porto ja brandy karaffi, mida keegi ei puuduta. Majaperemees istub siis oma kahe tähtsama külalise vahele ja jutustab anekdoote asumaist või spordielust. See on hetk, mil selle maa mehed on võib-olla huvitavaimad. See on ka hetk, kus lühikesis eravestlusis korraldatakse suuri asju. Inglismaa ja Euroopa poliitikat on muudetud enam kui üks kord nende üksikute lausetega, mida sosistasid teineteisele kaks meest, kes veinitunnil lükkasid oma toolid kokku.

Jõulu d. — Jõulupühad, nagu neid pühitsetakse Inglismaal, esindavad selle rahva parimat külge. Dickens on see kirjanik, kes tundis enim inglise jõulude veetlust. Dickens'i suur ja peaaegu ainus idee oli suurema usalduse ja armastuse vajadus inimeste vahel. Jõulu ajal näis talle see sõprus avalduvat parimalt. Ta armastas rõõmu, ilma milleta ta ei pidanud heldust võimalikuks. Jõulusööming, jõulu-koosviibimine suures perekonnas olid talle südamelähedased vaatamängud. Isegi isand Pickwick polnud kunagi rohkem oma sõiduvees kui jõuluõhtul vanahärra Wardle'i pool pimesikku mängides... Kalkunipraad, pasteetid, pudingid, punšš, kuusk; ausus, headus, lapsikused (kuid veetlevad ja heatahtlikud lapsikused); poleeritud südamed (pisut liiga säravad inimlike südamete jaoks), kuid poleeritud lõpmatu suure armastusega — need olid Dickens'i atmosfääriloomise olulisemad vahendid. Need on ka inglise atmosfääri loomiseks olulisimad seigad.

Püramiid.

Inglise ühiskonda on võrreldud püramiidiga, mille tipuks on kuningas, ülemisiks astmeiks kuningriigi peerid (aadlikud) ja nende perekonnad, järgmisiks *squire*'id (mõisnikud), vaimulikud, kohtunikud, ohvitserid, kõrgemad riigiametnikud ja ülikoolide professorid; vahepealseid astmeid moodustavad kesk-klassid: *Upper middle classes* (ülemad kesk-klassid) — kaupmehed, töösturid ja pankurid; *Lower middle classes* (alamad kesk-klassid) — ametnikud, poeomanikud, kooliõpetajad); ja aluse lõpuks lihtrahva klassid: töölisel, talupojad ja merimehed.“

Aristokraatia. — Inglise aristokraatia on säilitanud tõelise prestiiži. Parlamendikandidaadile

St. James'i palee.

pole aadlitiitel kaugelki tühine lisand ja paljud suurte perekondade nooremad võsud etendavad Alamo-kojas aktiivset osa. Sellele nähtele, mis on nii vastandlik teistel maadel valitseva olukorraga, võib leida mitmeid põhjuseid:

Inglise aadel pole suletud seisus, vaid laialt avatud uutele esiletõusvaile talentidele, või vähemasti menukaile isikuile. Kuningas nimetab iga aasta peaministri soovitusel mõned uued peerid. Ühed valitakse nende poliitiliste teenete pärast: ministrid, kes Alamkojast väsesid soovivad puhkust ja varju Lordidekojas; pankurid ja suurtöösturid, kes on toetanud võimuloleva erakonna valimiskassat; suure levikuga ajalehtede omanikud; teised valitakse nende sõjaliste või administratiivsete teenete pärast: kindralid, admiralid, saadikud, asumaade valitsejad; kolmandad lõpuks kunstilise geeniuse pärast. (Kuid ainult vähesed kirjanikud on võtnud vastu peertititli. Kipling polnud lord, samuti mitte Wells ega Shaw). See aristokraatia alaline uuendus värske vere juurdetoomisega ei lase tekkida kadedusetundeid aadli ja suurkodanluse vahel.

Enamik aadliperekondi elab endiselt osa aastast oma maamõisas. See harjumus hoiab alal otsesideme suurmaaomanikkude ja nende maad harivate talumeeste vahel. *Week-end*'i (nädalalõpu) veetmise kombe tõttu uuendavad ka need inglise suurnikud, kel on maja Londonis, iga nädal kokkupuudet oma maadega. Tundub, nagu astutaks era-kuningriiki. Tee lookleb miilide ja miilide viisi läbi lagendikkude ja metsade. Henry VII ajal jaotati suured kirikumaad ilmlikele isandaile, millest on säilinudki sõna „*Abbaye*“ (klooster), mis tähistab nii paljusid losse. Hiljem annekteerisid suurmaaomanikud ka kogukondade maad. Selle tagajärjel on maa Inglismaal kaugelt vähem killustatud kui mandril, näit. Prantsusmaal. Igas külas leiate härrasmaja, kus elab *squire*. Viimane etendas omal ajal küla elus olulist osa. Rahukohtunikuna mõistis ta õigust. Enamiku

majade omanikuna valvas ta ühes oma naisega elanik- kude tervise ja kõlbluse üle. Temal oli sageli ka õigus valida vaimulikku. Veel praegugi on mõnel pool *squire*'id säilitanud oma autoriteedi, väärides seda oma tõeliste omadustega. Minge Wiltshire'i¹⁾; te leiate seal veetlevais härrasmajades erru tõmbunud ja diplomaatiast väsinud diplomaate, endisi kindra- leid, kes on vanameelsete ühingute esimeesteks, juhi- vad *boy-scout*'e ja võitlevad oma ümbruskonnas töö- puuduse vastu. Need on enamasti väga peened ja tagasihoidlikud inimesed: vanad *gentleman*'id imeli- selt roosa näojumega, lihtsalt rietatud naised, kes tegelevad vaid oma aia ja oma igaaastase heategeva näitemüügiga. Nad käivad vaid harva Londonis. Mis olekski neil seal teha? See, mis neid huvitab, on nende oma krahvkonna elu. Kui nad koju jäädes saa- vutavad teatud kokkuhoidu (mis pole pealegi kuigi inglaslik), siis kulub see kasulikult selleks, et võimal- dada pojalt isa eeskujul minna Eton'isse või Rug- by'sse²⁾ ja saada, jälle isa eeskujul, omakorda sõdu- riks, merimeheks, vaimulikuks, või astuda riigi- ametisse.

Sellest tüsedast, vaiksest ja läbini auväärsest klassist Inglismaa on leidnudki enamiku neist mees- test, kes on loonud ta impeeriumi. Kiplingi romaa- nide inglis-india kangelase elu tagaplaanil on alati üks neid maa härrasmaju, nagu kauge paradiis täis *poney*'sid, kalastusi, jahte. Ta läheb sinna tagasi pä- rast karmi ja kasulikku elu; ta leiab hoolikalt varja- tud meeleliigutusega uuesti korralikult pöetud muru- platsid, terrassi palistavad roosipõõsad ja vana maja

1) Wiltshire (1. uiltšair) — maakond Lõuna-Inglismaal.

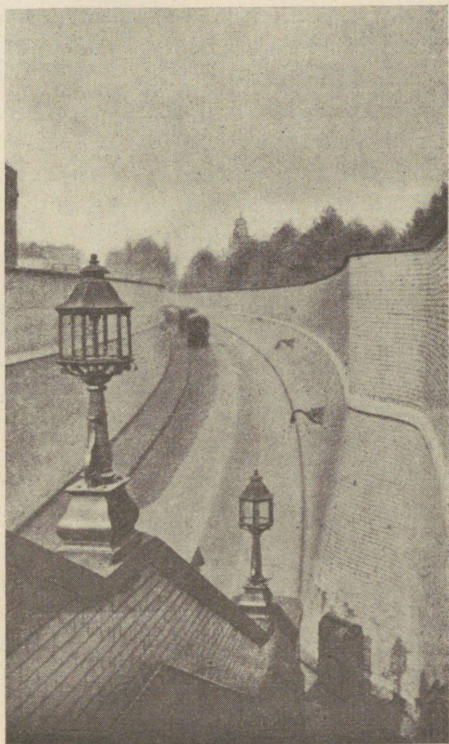
2) Rugby (ragbi) — kuulus kool, mis asub samanime- lises linnas.

varju, „mis langeb sellele Inglismaa puude võrratule lehestikule, mille varjund on ainus elava rohelise varjund maailmas“. Sel ajal isa, kes püüab ohjeldada oma tundeid mitte vähema hoolega, vaatleb tõreda ja sõnatu liigutusega Inglise armee noorimat majorit, „kes peaks saama Victoria Risti, sir.“ Sellised on nende *gentleman*'ide, kavaleride ja puritaanlaste järeltulijad, kes valitsesid kaua aega üksi Inglismaad.

K a u p m e h e d. — Tööstuslik ja kaubanduslik suurkodanlus on Inglismaal samuti omaette aristokraatia, kel on, nagu maa-aristokraatialgi, oma traditsioonid ja oma au. Juba Voltaire pani tähele sel maal kaupmeesklassi prestiiži. Londonis on *Lord-Maire*'il (linnapeal) peaaegu kuningliku tseremoniaali õigus. 1215. aastast peale on kombeks, et *Lord-Maire*'iks valitud kodanik läheb 9. novembril pidulikus rongikäigus Londonist Westminsteri. Viis sajandit tegi ta selle käigu ratsa, kuid siis oli üks *Lord-Maire* hobuselt kukkunud ja järgmised võtsid istet kullatud tõllas. Palju pealinna kaupmehi on praegugi koonud n. n. *livery company*'desse, mis vastavad vanadele gildidele. Pudukaupmehed, kondiitrid, kullasepad, rätsepad, paljud korporatsioonid on hoidnud alal oma vanad vormirõivad, oma ametimehed ja banketid.

Töölised ja talupojad. — Kuni XVIII sajandini oli Inglismaa nagu Prantsusmaagi talu- ja väikekohapidajate maa. 1721. aastal oli tal seitse miljonit elanikku, mis moodustas kolmandiku kõigist linnaelanikest. 1821. aastal oli see rahvaarv kahekordistunud; 1921. aastal ulatus see arv neljakümne kahe miljoni elanikuni, kes enamikus olid linlased. Praegu on Inglismaal vaid miljon kolmsada tuhat

talupoega, samal ajal kui neid Prantsusmaal on kaheksa miljonit. Sel nähtusel on mitu põhjust:

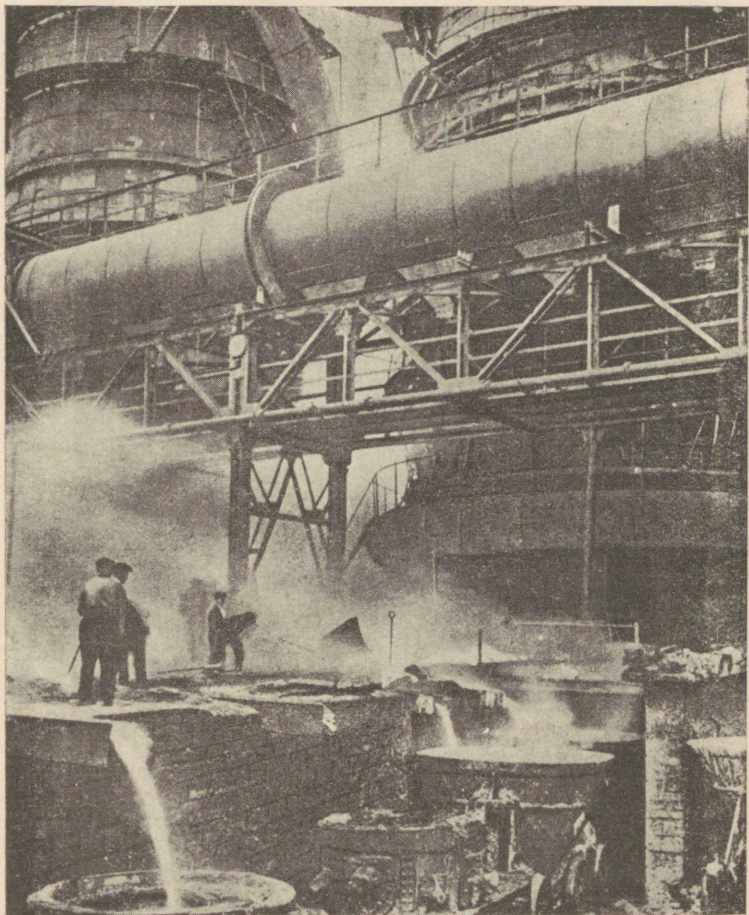

Tänavapilt Londoni *East-End*'ist, mis on enne kõike töölislinnajagu.

— „Tarastuspoliitika“. — Keskajal oli inglise põllundus vormilt mitte kommunistlik, vaid kommunaalne, s. t. kogukondlik. Iga küla omas laialdasi põllumaid, kust talumees sai rea põlde, mis

seisid sageli üksteisest lahus; karjamaa ja mets oli ühine kõigile. Aja jooksul oskasid aga suurnikud mitmesuguseil ettekäandeil „tarastada“ need kogukondlikud maad endale. XVI sajandist peale muutis tekstiiltööstuse areng Inglismaal väga tulukaks lamastekasvatuse. Oli kasulik jätta määratud alasid sööti ja karjatada seal lambaid. „Lambad söövad inimesi“, öeldi siis maarahvale mõeldes. Seda suurmaamandust soodustavat poliitikat jätkati veel XVIII sajandil, kuid nüüd juba selleks, et parandada põlluharimise meetodeid. Väikekohapidaja, kel polnud jõudu ehitada kivitara, muutus suurmõisniku rentnikuks. XIX sajandi teisel poolel ohverdati Inglismaal aga niihästi suur- kui väikepõllundus tööstusele.

— Tööstuslik revolutsioon. — Tööstuslikuks revolutsiooniks nimetatakse seda pikka leiutuste ajajärku, mille jooksul inimese kätetööd on asendatud järjest enam masinatööga. Inglismaa nägi esimesena selle liikumise sündi. Seal ehitati esimesed aurumasinad, hakati kasutama esimesi kivisöökaevandeid, leiutati esimesed kudumismasinad. Algul jäi selle tagajärjel suur hulk töölisi tööta, kuid Inglise tööstus jõudis varsti seejärele teiste võistlevate maade tööstusest nii kaugele ette, et peagi tuli puudus töötavaist kätest. XIX sajandi esimesel poolel töötasid vabrikuis ja kaevandeis isegi naised ja lapsed, ilma ühegi kontrollita ja tööaja piirita, elades selles äärmises viletsuses, mida Disraéli on kirjeldanud oma teoses „Sybil või kaks rahvust“. Töölisklass oli sel ajal seda õnnetum, et tal puudus isegi liitumisõigus ühinguisse. Maa tulunduslikust edust rabatud majandusteadlased sulgesid silmad nende viletsuste ees ja tõendasid, et täielik vabadus majanduslikes vahekordades (sisse- ja väljaveovabadus,

Tööstuslik Inglismaa: suure rauatehase valukoda.

vabadus jätta palga määramine nõudmis- ja pakkumisvahekorra hooleks) oli üldiseks hüvanguks soodsaime.

— Vaba minnalaskmise doktriin. — See oli liberaalse majanduse õitseag. Et võida maksta madalaid palku, soovisid töösturid, et töölise toit maksaks võimalikult vähe. Neil õnnestus viia peaministrit Robert Peel'i ¹⁾ viljatollide kaotamisele. Kas polnud tulukas kaubavahetuse huvides võtta välist mailt vilja ja liha Manchesteri puuvillakaupade ja Bradford'i ²⁾ villakaupade vastu? Disraéli üks oli protestinud; ta oli tuletanud meelde Veneetsiat, kes oli kaubandusriik, olemata samal ajal põllundusmaa, ja pidi seepärast oma enda nahal tunda saama, et „isegi kotkas ei saa lennata ühe tiivaga“... „Teie ütlete“, tähendas Disraéli, „et teie sihiks on maailmakaubanduse monopol; teie tahate sellest maast teha maailma töökoja. Uskuge mind. Ma ei räägi teie vaenlasena, kui ütlen, et osutute väga üllatavaks erandiks neis seadusis, mis valitsevad kõiki ühiskondi, kui saate pikemat aega areneda eduliselt ilma selle püsiva ja kindla aluseta, mida annavad ainult maa ja põllundus.“ Tänapäev hakatakse tunnustama, et Disraëlil oli õigus ja XX sajand püüab kaitsevahenditega päästa põllumeest, kelle XIX sajand ohverdas.

— *Trade Union*'id ja Tööerakond. — Mis puutub töölisesse, siis suutsid nad lõpuks ise kindlustada endale kaitse sellega, et moodustasid *Trade Union*'id (l. treid juniön — Ametiühingud). 1823. aastal kaotati nende kohta maksev ühingukeeld.

¹⁾ R. Peel (1788—1850), mitmekordne Inglise peaminister.

²⁾ Manchester ja Bradford — Inglise tekstiiltööstuse keskused.

See oli veelkord Disraëli, kes, kuigi ise vanameelne, korraldas mõlemale leerile vastuvõetaval kujul töösaajate ja tööandjate vahekorrad ühe 1875. aastal antud seadusega. Varsti olid Ametiühingud võimsad ja rikkad. Nad keeldusid kaua aega tegemast poliit-

Vaade ühele tööstuskeskusele.

tikat ja tegelesid vaid elukutseküsimustega. Edward VII valitsuse ajal vapustasid viimaks inglise tööliste poliitilist ükskõiksust kohtuotsused, mis aetasid hädaohtu nende aeglaselt kogutud ja ettevaatlikult valitsetud tagavarad. Et end kaitsta, löid nad n. n. „Töö esinduskomitee“. „Oleme otsustanud,“ teatas nende juht Keir Hardie (l. kiə haadi), „et me pole

Alamkojas ei sotsialistid, liberaalid ega vanameelsed; oleme omaette tööerakond. Maha liberalism, toryism (vanameelsus) ja kõik -ismid, peale ühe: laborismi (tööerakondluse),“ Nagu teame, pidi see tööerakond kasvama kuni valitsusvõimu saavutamiseni ühel päeval, kuid kuni praeguseni on kõik ta juhid väljendanud soovi leida oma koht Briti valitsuse klassikalisis raamides. „Vastupidi teiste rahvaste kärarikkaile revolutsioonidele,“ kirjutab lord Macmillan, „teostuvad inglise revolutsioonid ilma süllogismideta (valjult loogilise järjekindluse) ja kuulipildujateta, nähtamatute, püsivate ja astmeliste muutustena.“

Lõppsõna.

Kui katsun nüüd, nimetades sõna In g l i s m a a, esile manada lihtsat ja sümboolset pilti, näen üht neid vanu väändkasvude ja õitega kaetud härrasmaju, mis on paljude sajandite eest ehitatud, siis ümber ehitatud, suurendatud ja muudetud, liites ammuste asjade väarikusega elavate asjade värina. Vanad kivid on puutumata, kuid neid läbivad elektritraadid. Eri ajajärkudel ehitatud majatiivad on ühendatud uskumatult keeruliste koridoride ja treppidega. Seinud katavad portreed, milledest mõned on suurepärased, teised põlastatavad. Uus, väheste hoolikalt valitud asjadega ehitatud maja, oleks vahest täiuslikum, kuid tal poleks sama veetlust.

Inglismaa sarnaneb selle vana elamuga. Ükski Napoleon pole talle ehitanud igas tükis uut ülikooli; ükski revolutsiooniline esinduskogu pole asendanud ta traditsioonilisi krahvkondi kunstlikkude departemangudega nagu Prantsusmaal. Ta on kasvanud

eksimuste ja võitluste juhümängus. Ta on nädalapäevade nimedes säilitanud vanade paganajumalate Thor'i (*Thursday* — neljapäev) ja Freya (*Friday* — reede) nimed, kuid ta on sügavaimalt kristlik maa. Vallutatud ja vallutaja, sai ta oma isandailt normannidelt ühtlasi distsipliini ja vabadused, milledest üks

Tüüpiline maa-härrasmaja.

võimaldas teisi. Eeskujulikule põhiseadusele, mida pole kunagi nõutud, hääletatud ega isegi kirja pandud, võlgneb ta stabiilseima poliitilise elu. Ta on olnud suur sõjaline jõud evimata sõjaväge ja suur õigusteadlaste maa evimata seadustikku. Tugevate kirgedega rahvana on ta leiutanud puritanismi, mis eitas karmilt kirgesid, ja flegma, mis neid varjab. Protestantliku, iseka, peaaegu anarhilise rahvana on ta talletanud kõige mitmekesisemaid, keerukamaid, kõige iidsemaid tabasid ja sama vormiaustuse tõttu on ta säilitanud vaimude omapära.

Ja nii nagu ta üsna metsikuist iseloomudest on teinud inimesi, kes on tsiviliseeritumaid kogu maa-keral, nii on ta muutnud suureks aiaks üsna tõrksa maa. Kuid ta on soovinud, et see aed jääks metsikuks. Ta ei armasta ei liiga hästi kavandatud parke,

ei liiga kindlate plaanidega linnu ega liiga hästi ehitatud raamatuid. Tema elualaks on rohkem segadus ja püsiv jätkumine kui loogika. See võib ärritada mõnikord Vahemere klassikalises kultuuriõhus kasvanud vaime, kuid asjatult. Inglismaa on see, mis ta on, ja tänapäev ei muuda enam kahekümne sajandi arengusaadust.

Inglismaa ajalooline tagapõhi.

Kirjut. A. Aspel.¹⁾

Britannia, nagu ladina keeles nimetati praegust Inglis- ja Šotimaad, jõudis ajaloo piirkonda juba IV sajandil e. Kr., mil kreeka kirjanik Pytheas andis ta kohta kirjelduse. Algasukaiks olid sel maal kelti hõimud, sama rahvatõug, mis elas algupäraselt ka Gallias, praegusel Prantsusmaal. 55.—54. a. e. Kr. algas Caesar selle maa vallutamist Rooma provintsiks, milleks ta varsti muutus. Rooma valitsus kestis selle järele kuni V sajandini p. Kr., mõjustades sügavaleküündivalt maa ilmet, kuigi romaniseerides seda maad vähem kui Galliat.

Alates V sajandist hakkasid mandrilt tungima Inglismaale germaani suguharud, enne kõike anglid, saksid ja jüütid, kes lagunenud rooma organisatsioonidelt suuremat vastupanu leidmata alistasid kiiresti suurema osa Inglismaast. Nii tekkis rida väikesi n. n. anglo-saksi riike. Alates VI sajandist tungis neisse riikidesse ristiusk. 824.—829. a. alistas ühe sellise riigi, Wessex'i, kuningas Egbert teised anglo-saksi vürstiriigid, luues nii esimese suurema riigiterviku. IX sajandil vallutasid Inglismaa idapoolse osa skandinaavia, eriti taani viikingid, keda alles Wessex'i kuningas Alfred Suur lõi otsustavalt 878. a. 1013. a. vallutasid taanlased uuesti kogu anglo-saksi

1) E. Entsüklopeedia andmeil.

ala, moodustades niiviisi suurriigi, kuhu kuulusid Inglismaa, Norra ja Taani. Taani kuningate valitsus, mis kohanes kiiresti anglo-saksi tabadega, langes 1066. a. Hastings'i lahinguga, mis kujunes otsustavaks pöördeks inglise ajaloos.

1066. a. tungisid nimelt normannid, kes valitsesid Põhja-Prantsusmaal, Inglismaale. Nende hertsog Guillaume (hiljem nimet. William Vallutaja) hävitas Hastingsi lahingus Inglise senise kuninga Edward Tunnistleja sõjaväe. Suurem osa Inglismaast jagati seejärel läänideks normanni rüütleile, kes moodustasid maa ülimuskihi nagu riigikeelekski sai vana-prantsuse keele normanni haru. Hilisemad normanni dünastia kuningad osutasid järk-järgult vanadele anglo-saksi tabadele sel määral vabadusi, et paari sajandi pärast polnud vallutajate ja võidetute vastuolu enam tuntav. Hakkas arenema ka uus keel, mis oli normanni ja anglo-saksi keelte kokkusulamise tulemus ja on andnud tänapäeva inglise keele.

Keskaega iseloomustab Inglismaalgi rida kodu-sõdu ja kokkupõrkeid tolle aja ühiskondlike jõudude, vürstide ja kuninga, kiriku ja riigi keskvoimu vahel. Tähelepanav on maa aadli ühine võitlus linnakodanlusega kuningas John Maata vastu XIII sajandi alguses, mille tagajärjel kuningas pidi 1215. a. välja andma n. n. *Magna Charta Libertatum*'i (Suure Vabaduste Kirja), mis kindlustas kodanikele isikupuutumuse ja võimaldas rahvastiku osavõttu maksude määramisest erilise nõukogu kaudu. Sellest nõukogust kasvas esimene parlament, mis 1265. a. kokku kutsuti ja kus olid esindatud peale lääniisandate ka krahvkonnad ja tähtsamad linnad. XIV sajandi alguses oli parlament kasvanud juba nii võimsaks tegu-

riks, et tema otsusega tagandati troonilt kuningas Edward II. Pisut hiljem jagunes parlament alam- ja ülemkojaks. Esimesse kuulusid krahvkondade ja linnade vabade kodanikkude poolt valitavad esindajad, teise tähtsamad aadlikud ja kõrgemad vaimulikud. XIV—XV sajandi keskpaigani kestis n. n. saajaaastane sõda Inglismaa ja Prantsusmaa vahel, mis oli alguses Inglismaale võidukas, kuid lõppes Inglise alade kaotusega Prantsusmaal. Samal ajal toimus tähelepanudavaid sisemisi muudatusi. Maa edenes tulunduslikult ja kultuuriliselt, mida ei takistanud mandril peetav sõda. 1381. a. märgib Inglismaa ühiskondlikus arengus pööret Wat Tayler'i talupoegade mäss, mis oli sihitud pärisorjuse kindlustamise vastu. Mäss suruti maha, kuid pärisorjust ei saadud enam uuenendada. Pärast saja-aastast sõda 1455. a. puhkenud kodusõda, Lancaster'i ja York'i hertsogiperekondade vahel kuningatrooni pärast, mis on tuttav roosidesõja nime all, kõigutas paljudes punktides saavutatud arengutaset, eriti parlamendi õigusi.

1485. a. rajas lõpuks Henry Tudor (1. tjudõ) püsivama dünastia (valitsejasoo), mis on tuttav Tudorite dünastiana. Viimase poeg Henry VIII katkestas lõplikult ühenduse rooma-katoliku kirikuga, millega Inglise kuningad olid kogu keskaja olnud vahelduvalt vaenujalal. Katoliku kiriku asemele lõi ta uue anglikani kiriku, mille peaks laskis end parlamendil kuulutada 1534. aastal. Tema järglaste ajal arenes äge võitlus katolitsismi ja uue anglikani kiriku vahel, millele kuninganna Elisabeth'i (1558—1603) valitsus tegi esialgselt lõpu katolitsismi uuesti riigikirikuks kindlustamisega. Kuninganna Elisabeth'i valitsusaeg oli Inglise võimu kindlustamise ajaks ka rahvusvahelises ulatuses. Inglise hävitasid sel ajal tolle

aja tugevaima mereriigi Hispaania laevastiku (n. n. võitmatu *Armada*) ja rajasid oma esimesed asumaad Ameerikas, Ida-Indias j. m.

Pärast Elisabethi surma tõusis pärimisõiguse järgi Inglismaa troonile Stuart'ite dünastia, kes seni oli valitsenud Šotimaal. Sealt peale on Šoti ja Inglismaa moodustanud ühise riigiterviku. XVII sajandit iseloomustab uuesti inglise ajaloos terav võitlus kuningavõimu ja parlamendi ning katolitsismi ja anglikani kiriku vahel. Tähtsamaks episoodiks selles võitluses oli Oliver Cromwell'i juhatusel teostatud mäss kuninga Charles I vastu 1642. a., kus parlament jäi võitjaks. Kuningas hukati 1649. a. erilise kohtukoja otsuse põhjal. Järgnes O. Cromwell'i diktatuur „vabariigi protektori (kaitsja)“ sildi all. Pärast Cromwell'i surma taastati kuningriik ja Stuartite suguvõsast Charles II ilmus 1660. a. uuesti troonile, kindlustades parlamendile ta õigused ja andes rea kodanikuõigusi kindlustavaid akte, nende seas *Habeas corpus* (1679), millest eelpool oli kõnet. Pärast teatud kõikumisi Charles II venna James II ajal Inglismaa sisemine riigikorraldus stabiliseerus lõplikult James II tütre Mary ja ta mehe Oranje William'i kutsumisega (1688) Inglise troonile James'i asemele. Sealt peale on Inglismaa võinud mõjuvamalt arendada oma asumaade soetamise poliitikat, etendades järjest otsustavamat osa Euroopa riikide vahelises poliitikas, kus ta sihiks oli hoida mandril teatud jõudude tasakaalu. Sel põhjusel oli ta vastasrinnas kõigi riikidega, kes ähvardasid Euroopa mandril saavutada ülevõimu. XVII sajandi lõpul võitles ta Prantsusmaa vastu, nõrgestades tunduvalt Louis XIV võimu. XVIII sajandi lõpul ja XIX algul etendas Inglismaa uuesti otsustavat osa võitluses Napoleoni vastu nagu

ta seda ka 1854 tegi Venemaa ja 1914. a. Saksamaa vastu.

XVII sajandi lõpust alates kuni tänaseni on Inglismaal samal ajal teostunud kõige hoogsam majanduslik areng. Siin algas 1760-ndail aastail n. n. tööstuslik revolutsioon, s. t. käsitöö asendamine masinatööstusega, mida võimaldas aurujõu kasutamine. Palavikuline tööstusekasv tõi endaga kaasa raskeid siseriiklikke kriise, millede lahendamine moodustab XIX sajandi ajaloo tähtsama osa. Seda ajajärku tähistab enne kõike linnade tähtsuse esiletõus ja vastavad valimisreformid, mis laiendasid valijaskonda, vabakaubanduse põhimõtte maksvuselepääs ja lõpuks sotsiaalsed seadused töölistkonna äärmiselt halva seisukorra parandamiseks. Samal ajal laiendas Inglismaa oma asumaid. Läänud sajandi viiekümneandil aastail alistati lõplikult India Inglise kroonile, Hiina sunniti 1842 avama oma sadamad Euroopa kaubandusele ja andma sellele tunduvald soodustusi, 1882. a. okupeerisid inglased Egiptuse, selle järele lõi C. Rhodes Lõuna-Aafrika asumaid ja 1899—1902 alistati buurid. Kuninganna Victoria ajana (1837—1901) on see Inglise ajaloo kuulsusrikkamaks järguks. Tähtsamad riigimehed sellest ajast on vabameelsete juht Gladstone ja vanameelsete juht Disraeli — lord Beaconsfield.

Käesoleva sajandi algus on Inglismaa siseriiklikus ajaloos vabameelse erakonna ülekaalu ja uue tööerakonna tõusu tõttu olnud suurelt osalt sotsiaalsete reformide ajajärguks. Uued riigi eelarved maksustasid üha suuremal määral jõukamaid kihte, eriti suurmaapidajaid, kuni ülemkoda keeldus nende maksude vastuvõtmisest. 1910. a. pidi ülemkoda lõpuks siiski nõustuma radikaalse eelarvega, mille esitas

Lloyd George. Sellegipärast piirati 1911. a. ülemkoja õigusi seadusega, mille järgi rahandusseadused astusid jõusse ilma ülemkoja kinnituseeta. Esimesil aastail pärast maailmasõda elas Inglismaa üle lühemaajalise sisemise kriisi. Sõja tõttu laostunud kaubandus andis end sisemaal terava surutisena tunda. Tulemuseks oli 1919 laialdane streigiliikumine, 1916. a. lämmatatud Iiri revolutsiooni uuestipuhkemine, Egiptuse iseseisvuseliikumise tugevnemine, mis viis teatud tingimustega selle tunnustamiseni Inglismaa poolt. 1926. a. moodustati laiaulatuslikest Briti asumaadest n. n. Briti maailmariik, kus dominioonidele anti laialdane iseseisvus, ainult mitte välispoliitikas. Võistlevaist erakondadest on vahelduvalt etendanud peaosa vabameelsed, vanameelsed ja kasvava mõjuga tööerakond. Praegu valitseb riiki vanameelse erakonna juhi S. Baldwin'i valitsus.

Kirjandust.

Elsa Enäjärvi, „Vana rõõmus Inglismaa“, autori loaga soome keelest tõlkinud M. Lepik. Noor-Eesti kirjastus Tartus, 1930. a.

Félix de Grand'Combe, „Tu viens en Angleterre“, Presse Universitaire de France.

André Siegfried, „L'Angleterre d'aujourd'hui“, Éditions G. Crès, Paris.

Louis Cazamian, „L'Angleterre moderne“, Bibl. de Philosophie Scientifique. Éditions E. Flammarion, Paris, 1911.

Sisukord.

	Lk.
Kinnisvormid	5
Uued kombed	12
Karakteri elemendid	15
Kliima	16
Saaretingimused	18
Rasside ja kultuuride segu	20
Kohalik elu ja vabadusetarve	22
Seaduste austus	22
Teravuseta klassivõitlus	24
Maa jagunemine enam usuline kui poliitiline	26
Sõjavägede vaen	28
Merimeeste maa	29
Inglise iseloom	31
Institutsioonid: Monarhia	45
Parlament	53
Välispoliitika	60
Usund	64
Kasvatus	68
Inglaste lõbustused	77
Maaelu ja aiad	77
Sport	79
Näitelava	80
Seltskonnaelu	81
Jõulud	84
Püramiid	85
Aristokraatia	85
Kaupmehed	88
Töölised ja talupojad	88
„Tarastuspoliitika“	89
Tööstuslik revolutsioon	90
Vaba minnalaskmise õpetus	92
Trade Union'id ja Tööerakond	92
Lõppsõna	94
Ajalooline tagapõhi	97
Kirjandust	102

ELAV TEADUS NR. 1—52.

Nr. 1. Suur maailmasõda.	Nr.26. Erakonnad Eestis.
„ 2. Uued teed tervisele.	„ 27. Uni ja unenäod. Loomade mõtlemine.
„ 3. Esimene teekond ümber maailma.	„ 28. Eesti kroonika 1933.
„ 4. Otstarbekohane ja ilus kodu.	„ 29. Kaugenägemine, pilditelegaaf ja kaugekino.
„ 5. Vana-maailma hukkimine.	„ 30. Raamat ja tema sõbrad.
„ 6. Moodne töötehnika ja majanduskriis.	„ 31. Alateadvus ja psühhoanalüüs.
„ 7. Okultism ja teadus.	„ 32. Aine saladused.
„ 8. Sissejuhatus poliitikasse I.	„ 33. Uued teed toitluses.
„ 9. Jeesuse elu ja õpetus.	„ 34. Elekter igapäevases elus.
„ 10. Energia.	„ 35. Aur, tuli ja vesi.
„ 11. Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti.	„ 36. Mis on „hing“?
„ 12. Eesti rahvausundi maailma-vaade.	„ 37. Uuem eesti kunst.
„ 13. Kehaehitus ja iseloom.	„ 38. Nõukogude Vene.
„ 14. Tehnika võidukäik I.	„ 39. Eesti kroonika 1934.
„ 15. Elu ja inimese põlvnemine.	„ 40. Prantsusmaa ja Euroopa.
„ 16. Eesti kroonika 1932.	„ 41. Vana-Eesti rahvakultuur.
„ 17. Parlamentarism ja Eesti Põhiseadus.	„ 42. Meie metsloomad.
„ 18. Iluaiad ja kodu ümbruse kaunistus.	„ 43. Tõutervishoid ja rahva tulevik.
„ 19. Lapsepõlv ja iseloom.	„ 44. Mis on elu?
„ 20. Rõivastuskunst ja mood	„ 45. Maailma usundid.
„ 21. Enesearendus ja edasi-õppimine.	„ 46. Mis on „vaim“?
„ 22. Itaalia renessanss I.	„ 47. Meie koduloomad.
„ 23. Sissejuhatus kunstivooludesse.	„ 48. Poliitilised peavoolud.
„ 24. Romantika ja realism.	„ 49. Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu.
„ 25. Lühike eesti kirjanduslugu	„ 50. Eesti kroonika 1935.
	„ 51. Lühike eesti raamatu ajal.
	„ 52. Inglased.

SOODUSTATUD TELLIMISTINGIMUSED.

12 eri raamatut Kr. 9.—, 6 eri raamatut Kr. 5.—, 3 eri raamatut Kr. 2.75, 1 raamat Kr. 1.—. 12 eri raamatu hind Kr. 9.— võib tasuda osakaupa: Kr. 3.50, 2.50, 2.—, 1.—

Kõide: ilukõide 12 raamatut Kr. 5.—, 6 raamatut Kr. 2.50, 1 raamat Kr. —.50, rahvaraamatukogu-kõide Kr. —.40 iga raamat.

Alaseeria **Uue kodu käsiraamatud** I—VI (ET numbrid 2, 4, 18, 19, 20, 33) praktilises ning nägusas kalingurkõites Kr. 6.—.

EESTI KIRJANDUSE SELTS TARTUS.

